

Kirkegårdskultur
1993

Kirkegårdskultur

1993

FORENINGEN FOR KIRKEGÅRDSKULTUR

Formand: Mette Madsen
Blagdalsparken 53
9000 Aalborg
Tlf. 98 18 78 03

Næstformand: Leif Arffmann
Bøgevang 15
7100 Vejle
Tlf. 75 82 31 39

Sekretær: Hans Larsen
Degnemarken 12
5750 Ringe
Tlf. 62 62 15 05 ell. 62 62 23 82

Kasserer og
ekspedition Preben Heuer
Falkevej 11
5400 Bogense
Tlf. 64 81 31 85

Redaktion: Leif Arffmann
Morten Falmer-Nielsen
Birgitte Foghmoes
Gunver Vestergaard

Tryk og layout: Jelling bogtrykkeri as

Forsidemotiv: Indgangsparti, Sneun Kirke.
Foto: Susanne Guldaager.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Kirkegårdens bygninger – fra kirke til graverhus <i>af Jacob Blegvad</i>	5
Beplantning på kirkegården <i>af Birgitte Fink</i>	12
Begravelsesvæsen – Begrebsforvirring <i>af Birgitte Foghmoes</i>	17
Belægninger og belysning m.m. – lidt om funktion, udformning og materialevalg især på ældre kirkegårde <i>af Susanne Guldager</i>	24
Kirkegårdsvandring i Belgien <i>af Gunnar Kasper Hansen</i>	33
Familiegravstedet <i>af Inge Lützen</i>	44
Skovlunde Kirkegård <i>af Malene Hauxner og Morten Falmer-Nielsen</i>	52

Kirkegårdens bygninger - fra kirke til graverhus

Af Jacob Blegvad

Kirkebygningen

Ingen er i tvivl om vore gamle kirkers og de omliggende kirkegårdes kulturelle betydning og høje arkitektoniske kvalitet.

Kirkebygningerne - gudshusene - har, siden de blev bygget, haft en eneste og helt entydig funktion - at være rammen om gudstjenesten. Der er møbleret om indvendigt, døbefont, prædikestol, alter, stolestader - alt er blevet flyttet, fornyet og ændret igennem årene, men funktionen har fortsat været ganske enkel - gudstjenesten.

De fleste kirker ud over landet består af: våbenhus - skib - kor (og i store kirker eventuelt sakristi). Inden for denne enkle ramme har kirken kunnet klare de skiftende tiders krav til gudstjenestefunktionen i over 700 år!

Kapellerne

Kirkegårdens funktion har været ligeså enkel. Omkring kirken, beskyttet af et dige, en begravningsplads, et fredhelligt sted.

Den første invasion af fremmedelementer på kirkegården var kapellerne i slutningen af forrige århundrede. De fleste steder anvendes disse kistehensættelsesrum efterhånden meget lidt, oftest kun en 2 - 3 gange årligt. Der er i nyere tid kommet andre offentlige lighenstillingsrum, som har et køleanlæg og er bedre egnede til formålet. Mange af disse kistehensættelseshuse har i sig selv ingen særlig bygningskulturel kvalitet og burde derfor fjernes. Med kistehensættelseshusene kom ofte de første toiletter - uden kloak - ind på kirkegårdene.

Den nye kirke

I det moderne samfund er kravene til kirken og dens funktion blevet øget. Disse krav tilgodeses lettest ved de nye kirker, hvis funktionsprogrammer er væsentlig mere omfattende end den oprindelige kirkes. De nye kirker er ikke alene gudstjenestehuse, men menighedscentre med en indbygget gudstjenestefunktion ofte bygget adskilt fra kirkegårdene.

Det var noget ud ad vores vej. Jeg pegede derhen og sagde langsomt: »Jeg ville så gerne op til Oxby kirke«. Forpagteren forstod mig og holdt ved kirkegården, hvor jeg stod af og gik ind. Gavene var ens. Tuer af græs med trækors. Jeg blev længe stående med bøjet hoved. Det var så smukt, at jeg ønskede, jeg havde nogen at bede til. Så ens skulle det være. Så ens var det dog i døden her på heden.

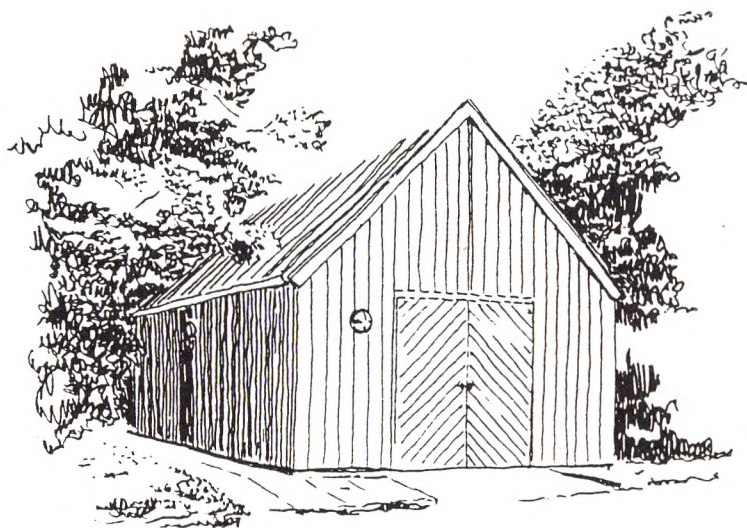
Agnes Henningsen:
Let gang på jorden.

Graverfaciliteter

Et af de nye lovpålæg til de eksisterende kirkegårdes funktion er arbejdstilsynets krav om opholds- og toiletforhold for graveren.

Hvordan kan dette krav tilgodeses samtidig med, at kirkegårdens gravfred respekteres bedst muligt?

Et hus til graveren og hans værktøj placeres bedst uden for diget - uden at skulle invadere selve kirkegården. Det kan ske ved at erhverve et eksisterende hus i nærheden af kirken og indrette dette til graverens funktion eller ved at erhverve areal uden for diget til formålet.

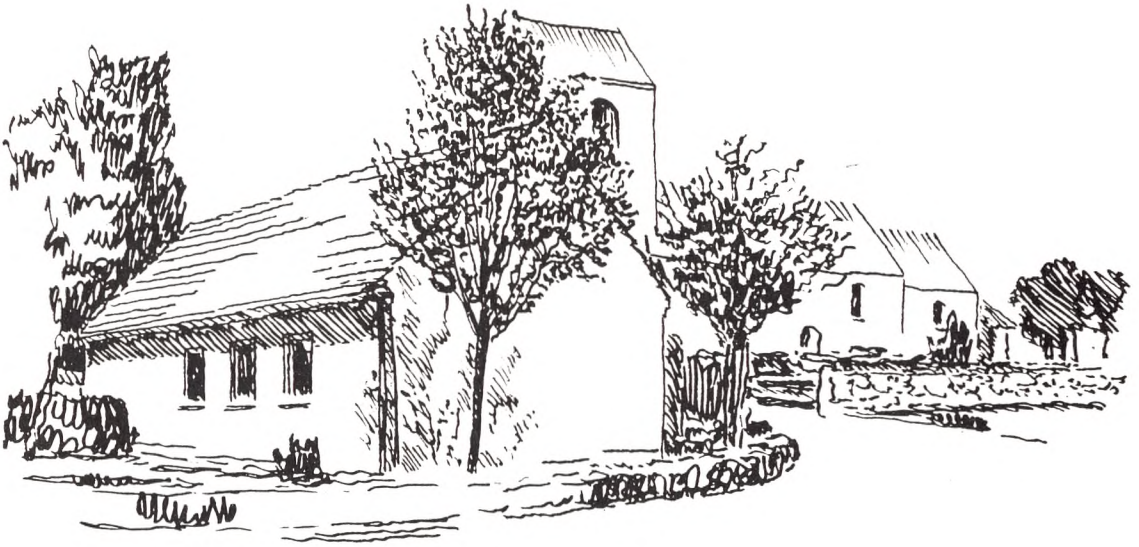

Arkitektonisk smukt og enkelt redskabs- og graverhus uden for diget.
Vester Vandet Kirke.
Arkitekterne i Thisted.

Uden for diget er det også lettere at få lov til at indrette kontorer, børnepasningsrum og andre funktioner, der måtte være ønsker om fra menighedens side.

Det må være det væsentlige: Intet byggeri, der ikke har tilknytning til kirkegårdens og kirkens primære funktion som gudstjenestehus og begravelsesplads bør placeres inden for diget.

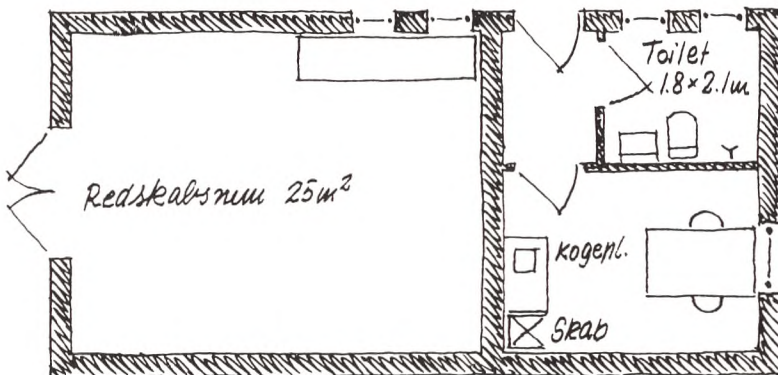

Det skal erindres, at gravernes funktion som gartner i disse år kræver mere og mere plads. Plads til et voksende antal maskiner, plads til affaldscontainer (det bliver snart et offentligt krav), plads til depoter og ofte ligefrem plads til en lille planteskole.

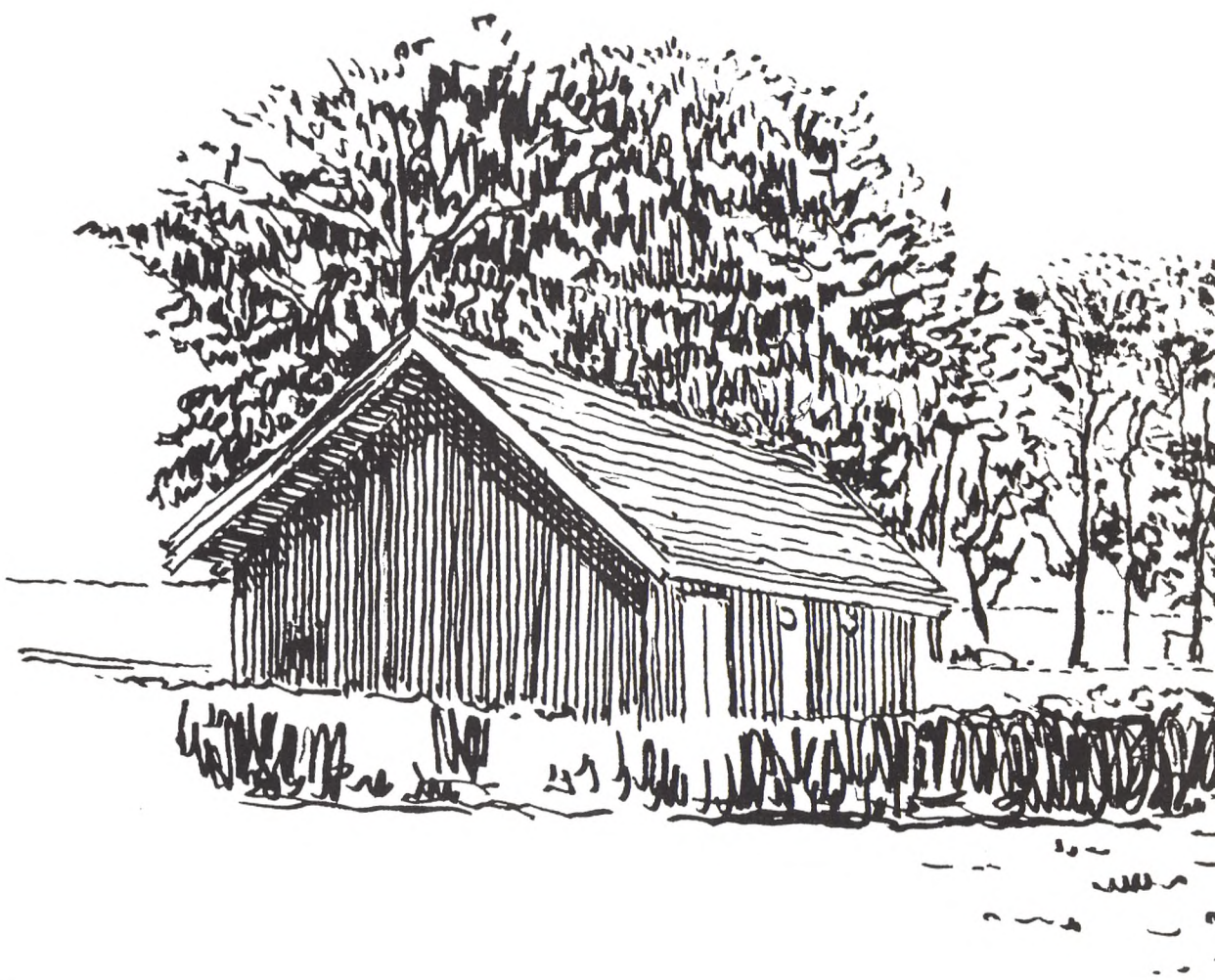
Graverhusene bør være fremtidssikrede, byg derfor uden for digerene. Hvis forholdene måtte være sådan, at det er umuligt at bygge uden for kirkediget - og Arbejdstilsynets krav skal opfyldes - bør byggeiet være så småt som muligt. Der er i særlige tilfælde opnået dispensation fra kravene, eller gartnerarbejdet er blevet udliciteret til firmaer, der selv kommer med folk og maskiner, der ikke kræver husrum på eller ved kirkegården.

Gravernes opholdsrum skal være 6 m² med en kogemulighed og garderobeskabe. Toiletforholdene er graverens, men kan stilles til rådighed for besøgende

Større redskabs- og graverhus uden for diget, udført i sortmalet træ og tegltag - smukt og enkelt.
Voldsted Kirke.
Brøgger Arkitektkontor.

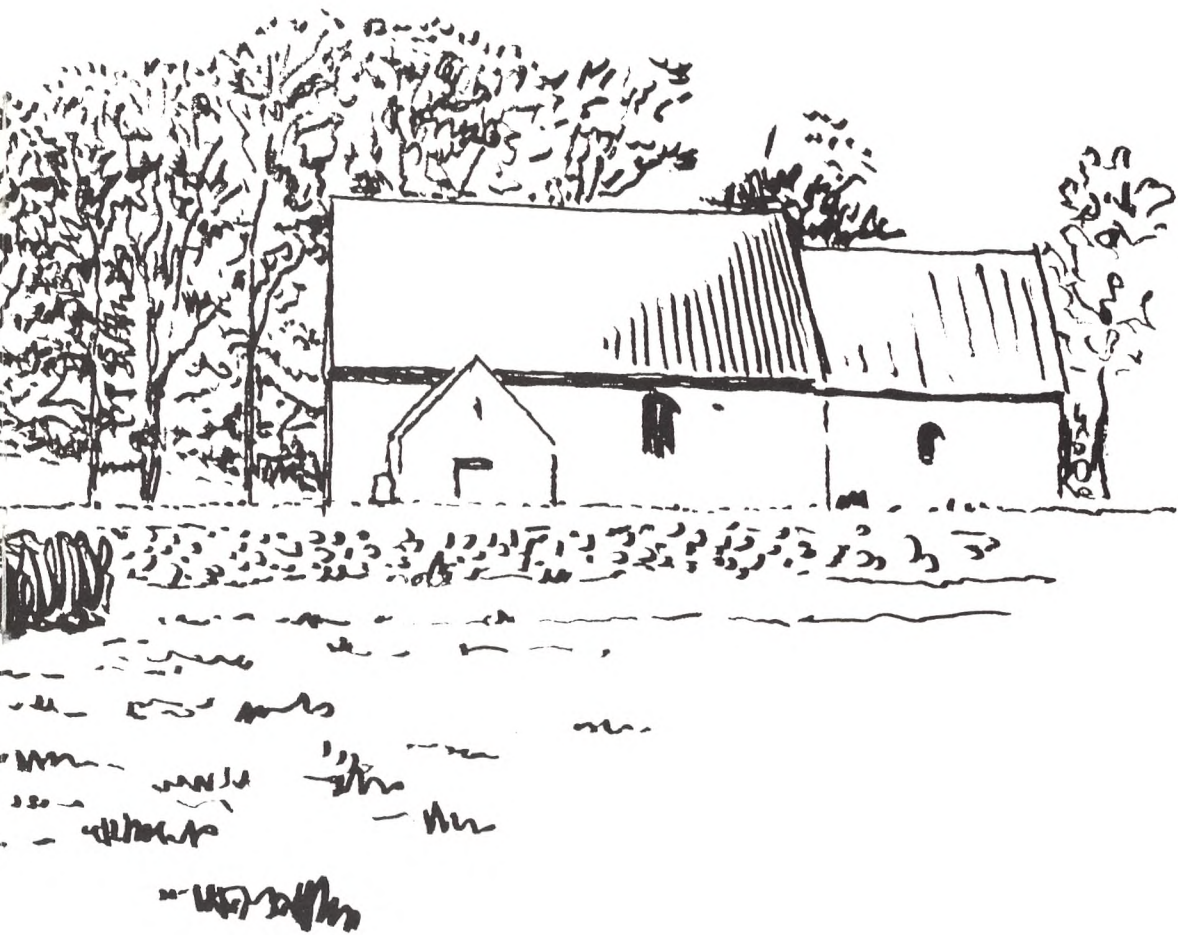

Plan af et redskabs- og graverhus, så beskedent, som det bør være.
Gravlev Kirke.
Brøgger Arkitektkontor.

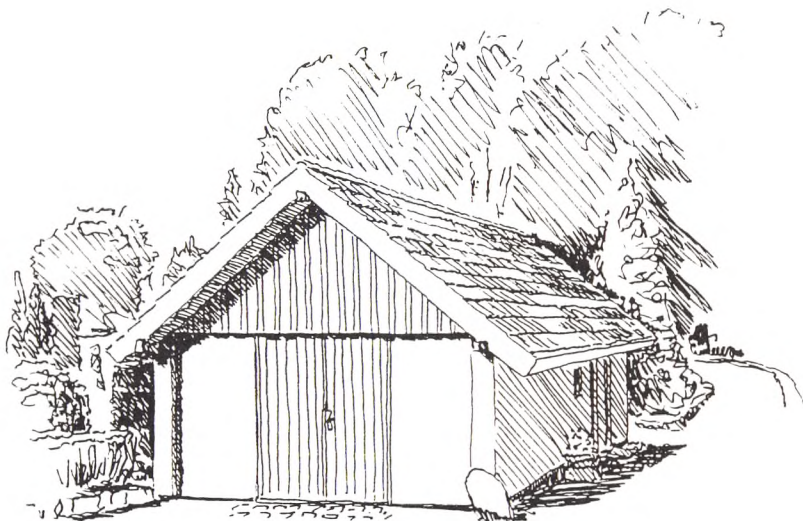
Større redskabs- og graverhus
uden for diget - et hus,
der lever op til det bedste i
en dansk bygningskultur.
Blenstrup Kirke.
Brøgger Arkitektkontor.

Ved at anbringe porten i gavl-
len kan husets højde formind-
skes.

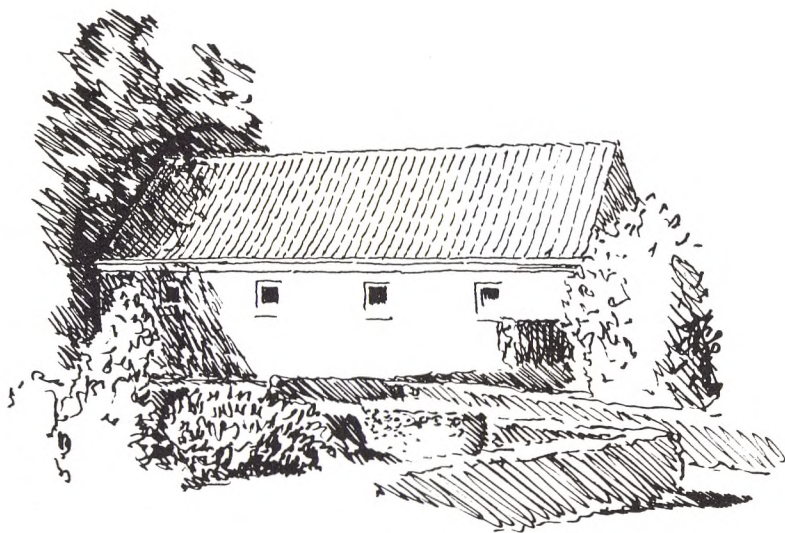
Asmild Klosterkirke, Viborg.
Arkitekt Poul Erik Jensen,
Viborg.

Et egentligt offentligt toilet er ikke krævet, og vil alene påføre graveren yderligere rengøringsarbejde med to toiletter.

Det vil være rimeligt at indrette toilettet som et handicap-toilet. Dette kræver, at rummet er min. 1,80 x 2,10 m, for at en person i kørestol kan anvende det. I et rum af denne størrelse er der plads til, at der kan opsættes en bruser som bademulighed for graveren. Der er ikke krav om bademulighed, før der er fastansat 3 gravere på heltid.

Vinduet fra graverens rum bør vende bort fra kirkegården. Det er ikke betryggende for andagtssøgende på kirkegården at kunne føle sig overvåget.

Enkelt og uprætentøst, men
velproportioneret graver- og
redskabshus inden for diget.
Flade Kirke.
Arkitekt Øjvind Jørgensen,
Frederikshavn.

Krav til nybyggeri

Uanset hvor et byggeri i tilknytning til kirken bliver opført - uden for eller inden for diget - bør det være et krav, at byggeriet har en arkitektonisk kvalitet, der lever op til de fornemme omgivelser, det placeres i. Det koster ikke ekstra at tænke sig om med planlægningen og udvise respekt for den opgave, man har foran sig, ikke alene - naturligvis - økonomisk, men også bygningskulturelt. Det er ikke dyrere at bygge smukt.

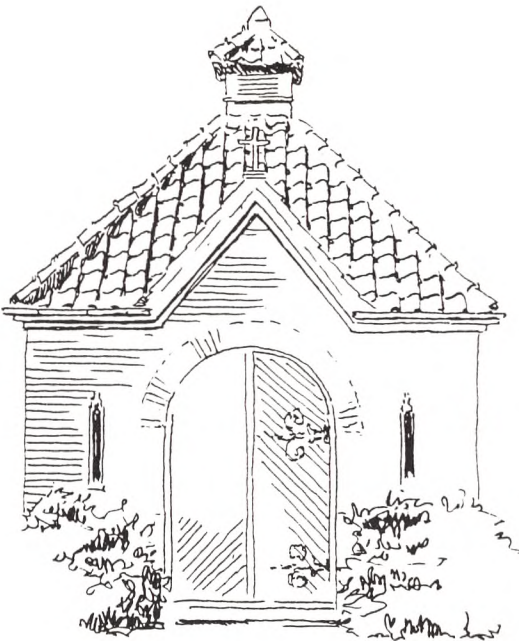
Typehuset fra Tømmerhandelen kan nok holde regnen ude, men sjældent leve op til de æstetiske krav, en kirke må fordre af det, der bygges i dens nærhed. Det gælder også byggeriets enkelte dele og detaljer, byggematerialernes kvalitet, detaljer i vinduer, døre, porte og belægningerne omkring huset.

I menighedsrådets valgperiode er en af deres væsentligste opgaver at forvalte og bevare den kulturarv, de skal videreregive til de, der skal komme efter dem.

Jacob Blegvad, Aalborg.

Arkitekt m.a.a.

Fhv. kgl. bygningsinspektør i Aalborg og Viborg Stifter.

Et af tidligere tiders kistehenhuse.
Skæve Kirke.

Beplantning på kirkegården

Af Birgitte Fink

Da kristendommen blev indført i Norden, begyndte kirken sandsynligvis at anvise begravelsespladser for de døde.

Vore landsbykirkegårde, omgivet af stendiger, vidner herom. Men kirkegårde, som vi kender dem i dag, har det ikke været. Træer har formodentlig været det eneste beplantningsmæssige element og tjente dels som værn for kirkebygningen, dels som foder for dyr i en nødsituation. Men ellers var kirkegårdene dækket af græs, enkelte urter og løgvækster.

Før reformationen har der dog i forbindelse med klostre været indrettet begravelsespladser med et mere havemæssigt præg. Gartnerkyndige munke har bag de hegnede mure skabt velplejede, frodige klosterhaver/begravelsespladser med planter som buksbom, roser, lavendel, påske- og pinseliljer m.v. Et billede på paradiset have.

Efter reformationen blev de fleste af klosterets begravelsespladser ødelagt. Og mange kister blev nedsat i selve kirkerummet med de gener, som det har givet.

Først hen i det 18. århundrede begyndte kirkegårdene igen at blive et fredhelligt sted. Og dermed er starten også givet til den ordnede, velholdte begravelsesplads – kirkegården – som vi kender i dag.

Mange forhold spiller ind, for at en kirkegård fremtræder som en smuk og rolig begravelsesplads. Udformning, funktion, plantning m.v. hænger uløseligt sammen, men jeg vil her koncentrere mig om beplantningen, der er et af de væsentligste elementer på vore kirkegårde.

Kirkegårdens beplantning er selvfølgelig et billede af det samfund, den omgives af. Derfor finder vi også i rigt mål de almindelige havemæssige elementer: Alléer, hække, solitære træer, busketter, blomsterarrangementer m.v.

Beplantningen på vore kirkegårde kan deles i to afsnit. De karaktergivende plantninger og plantninger omkring og på selve gravstedet.

Den karaktergivende plantning har som mål at danne smukke, harmoniske rammer omkring selve begravelsespladsen.

Derudover kan den f.eks. markere hovedstiforløb (alléer), være rumopdelende (hække) eller hegne mod indblik (busketter). Endelig er det vigtigt at nævne de solitære træer.

Om selve den karaktergivende hegning (og her tænker jeg specielt på bykirkegårde) skal anføres at man alt for ofte ser tilfældige plantninger af birk, fyr, forskellige mærkværdige cypresser, thuja, gran m.m. Planter, der tilsyneladende er sammensat fuldkommen tilfældigt uden tanke for, hvordan disse planter udvikler sig sammen, om jordbunden er egnet eller om vedligeholdelsesudgiften bliver rimelig. Og den skønhedsmæssige værdi skal jeg slet ikke komme ind på.

Afhængig af kirkegårdens omgivelser m.m. kunne man foreslå andre løsninger som f.eks. et hegn bestående af tjørn, syren eller røn – klippet eller uklippet, et læbælte bestående af en blanding af løvfældende, danske buske og træer, eller en bund af taks og bøg med enkelte større eller mindre stammede træer.

Urnegrave, omgivet af brede, lave hække.

Med hensyn til karaktergivende hække ville det være ønskeligt, at man ud over de stedsegrønne thujaer og cypresser lagde vægt på løvfældende hække som bøg, avnbøg, navr og tjørn. Disse hække giver også en fin ruminddeling – men med deres løvspring og lette vinterdragt vil de være med til at skabe variation, farver og letthed på kirkegården. Den rigtige kombination af taks og bøgehække giver både sommer- og vintersæson et meget flot billede. Taks burde i det hele taget være meget mere udbredt som hæk på vore kirkegårde.

Med hensyn til alléer ville det være ønskeligt også her at gøre brug af flere løvfældende arter. En allé af en stedsegrøn plante (thuja f.eks.) kan bestemt være flot, men den virker ofte meget tung og trist, og alene duften forbinder man med kirkegård og død. Med små træer som paradisæbletræer, hanesporetjørn, hæg eller guldregn ville man få både løvspring, en smuk blomstring (dufte), frugtsætning og løvfald. Selvfølgelig giver disse træer mere arbejde, men de bringer også langt flere gode oplevelser. Og så må man efterhånden lære, at et vist omfang af visne blade på en kirkegård hører til naturens orden.

Træer skaber ikke noget paradys, men det er svært at tænke sig paradys uden træer – siger et gammelt mundheld. Og de solitære træer er væsentlige på vore kirkegårde – ikke fordi vi tror at kunne skabe et paradys, men træer giver læ, ro og bibringer stedet karakter. Jeg kender også alle de negative udsagn omkring træer, men de er uden

Træer skal der være plads til på kirkegården. Her frugttræer ved en fællesgrav.

betydning i forhold til de positive. Det er selvfølgelig vigtigt at vælge træer, der ikke er alt for grådige og skyggefulde og frem for alt nøje at planlægge deres placering. Almindelig eg er også på kirkegården et fremragende træ – ligesom robinie, røn, lind og flere andre.

Den anden del af kirkegårdens beplantning – gravstedet – skal danne en fin og ordnet ramme omkring gravstenen. De hækomkransede grave – urne- eller kistegrave – forbinder vi med et traditionelt gravstedsmønster. Hækkene danner dels ramme om den mindebevarende kunst, gravstenen, dels adskillelse mellem gravene. Og selve beplantningen på gravstedet burde være et udtryk for skønhed og frodighed.

Desværre er det ikke sådan. Hækkene er mange steder reduceret til en ganske smal strimmel, og beplantningen på gravstedet består af et par stedsegrønne planter og lidt lyng. Resten er en stenørken.

En relativt bred, lav hæk ville straks tilføje megen frodighed, og det ville være ønskeligt, om en del af gravstedet blev tilplantet med bundplanter. Det må da også være et rarere arbejde at luge bundplantningen enkelte gange om året i stedet for at rense perlestensbelægningen for fremspirende frøkrudt.

Efterhånden findes der en del forskellige former for gravsteder på vore kirke gårde. Det er ikke muligt eller

Bundplantning og løgvækster på et gravsted. Frodigt og smukt.

Blomster og løgvækster
præger gravene på denne kirkegård.

rimeligt at lave en enkelt »planteopskrift«, idet disse gravsteder – individuelle eller fælles – findes i så mange forskellige udformninger. Men en fællesnævner for plantepflanen burde være enkelhed og frodighed. Gode bundplantninger som vedbend, iberis, vinca, euonymus m.m.. Og de sædvanlige mini-stedsegrønne erstattet af aquilegia, digitalis, dornicum, engelsød, iris, lavendler, roser m.v. – planter, der tidligere har været almindelige på vore kirkegårde. Og ikke at forglemme løgvækster, fuglemælk, vintergæk, dorthealilje, liljer osv.

»Opstandelsens have« har provst Exner for mange år siden betegnet vore kirkegårde. Skal vore kirkegårde leve op til denne betegnelse, kræver det, at vi erstatter mange af de sterile, stedsegrønne planter og perlestensbelægninger, der nu præger vore kirkegårde, med et mere varieret og afstemt plantevalg, således at vi opnår en harmonisk, frodig og smuk have.

*Birgitte Fink, Tølløse.
Landskabsarkitekt, cand. hort., m.d.l., m.a.a.
Har projekteret adskillige kirkegårde.*

Begravelsesvæsen - Begrebsforvirring

Af Birgitte Foghmoes

Vi, som arbejder med kirkegårdsdrift i det daglige, hører ofte om de problemer og misforståelser, der opstår inden for vores område hos brugerne - og undertiden også i dagspressen.

Det er jo så enkelt og logisk, synes vi selv. Ved nærmere eftertanke må vi erkende, at vi fagfolk omgiver os med en mangfoldighed af fagudtryk - der oven i købet ikke engang altid er entydige - til forvirring af både os selv og ikke mindst menigmand.

Forvaltning

Allerførst ganske kort om kirkegårdenes placering i det danske system: Alle kirkegårde administreres i henhold til kirkeministeriets love, cirkulærer m.v. for folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde. Allerede her studser mange, for hvad betyder det, og hvilke konsekvenser har det, når nogle byer som fx København har kommunalt begravelsesvæsen?

For det første: Folkekirkens love gælder samtlige danske kirkegårde, uanset hvem der ejer dem og driver dem i det daglige.

For det andet: For brugerne er der princippielt ingen forskel ud over, hvad det lokale selvstyre giver mulighed for. Der kan forekomme særlige servitutter, og taksterne kan variere, nøjagtigt som det fx er tilfældet inden for daginstitutioner.

Efter dødsfald, hvad så?

De fleste er klar over, at der her i landet skal ske enten en begravelse eller en ligbrænding. Disse to begreber er også sidestillet i lovgivningen, hvor det fastslås, at begravelse eller ligbrænding skal være sket senest 8. dagen efter dødsfaldet, men begrebet bisættelse dukker også op, og hvad dækker begreberne egentlig?

Begravelse

Vi burde ikke være i tvivl jvf. ovenstående. Det er altså en jordfæstelse i modsætning til en ligbrænding. Der skal

graves en grav, og kisten (et lig skal faktisk ligge i en kiste her i landet) skal sænkes heri. Ved en kristen begravelse vil de pårørende ofte følge kisten helt til graven, hvor de vil sænke den og præsten herefter foretage jordpåkastelsen.

Undertiden vælges den løsning, hvor jordpåkastelsen foretages i kirke eller kapel, og selve sænkningen i graven sker herefter uden de pårørendes tilstedeværelse ved hjælp af ligbærere eller kirkegårds personale alt efter den stedlige tradition.

Ligbrænding

Liget med kisten skal brændes (oven i købet i et af kirkeministeriet godkendt krematorium). Ligbrændingsteknik, -æstetik og -filosofi vil det føre for vidt at komme ind på her, men kort sagt har ingen danske krematorier noget at skjule. Åbenheden også på dette område er kommet for at blive.

Bisættelse

Ofte bruges ordene bisættelse og begravelse i flæng, men sædvanligvis betyder en bisættelse højtideligheden i kirken eller kapellet inden en efterfølgende ligbrænding. Begrebet er dog ikke entydigt, da man nogle steder ved bisættelse forstår kistens hensættelse i kapel, indtil højtideligheden skal finde sted. Dette benævnes dog de fleste steder:

Modtagelse/aflevering

Når kisten anbringes i kirkegårdens/krematoriets kapel, kan det foregå enten med eller uden følge af familie eller pårørende. Kistens endelige placering indtil højtideligheden vil oftest være i et kølerum.

Anatomisk Institut

Forskellige omstændigheder - afdødes testamentariske bestemmelse - kan medføre, at "Anatomisk Institut" bliver en nærværende faktor. Og hvad medfører så det? For de pårørende i virkeligheden kun, at man må væbne sig med tålmodighed, idet der kan gå lang tid, inden sagen kan afsluttes. Endemålet er som ved alle dødsfald: en jordbegravelse eller en (i disse tilfælde oftest) ligbrænding.

Urneanbringelse

Rent praktisk, hvor anbringer vi vore døde efter højtideligheden? Det helt sædvanlige er naturligvis i jorden på kirkegården, og i bekendtgørelsen om begravelse og ligbrænding står der da også, at "kister og askeurner skal jordfæstes på folkekirkens kirkegårde eller andre af kirkeministeriet godkendte begravelsespladser".

Da ligbrændingen for tiden er det almindeligste (ca. 70 % på landsbasis, men ca. 90 % i de største byer) beskrives urnebringelsesmulighederne først: Ovennævnte bekendtgørelse fortsætter "Askeurner kan dog nedsættes eller anbringes på andet af kirkeministeriet dertil godkendt sted. Jordfæstelse af aske kan ske uden brug af urne. Med kirkeministeriets tilladelse kan der forholdes med asken på anden sømmelig måde, når der foreligger et bestemt udtalt ønske herom". Så mange var ordene.

Generelt kan urner nedsættes i alle gravsteder. Der kræves egentlig blot min. 0,5 m² jord, og hullet skal graves så dybt, at der bliver 0,5 m jord over urnen.

Fredningstiden - d.v.s. den tid, der skal gå, inden pladsen igen betragtes som ledig - er for urner min. 10 år her i landet. Pladsen, hvor urnen er nedsat, kan altså efter fredningstidens ophør benyttes igen. Skulle det vise sig, at der endnu findes rester af asken/urnen, vil disse rester ved en evt. ny nedsættelse blot blive gravet dybere ned. Under alle omstændigheder vil den først afdøde forblive i graven. Almindeligvis benyttes urner af forgængeligt materiale som jernblik, letbrændt ler eller bark. Der anvendes dog også urner af meget bestandige materialer som keramik eller bronze. I sådanne tilfælde må man være forberedt på, at kirkegården kan have fastsat ekstra lang fredningstid for disse urner eller stiller andre særlige krav.

Mange vælger at lade urner nedsætte i gamle familiegravsteder, der i tidernes morgen er erhvervet i en sådan størrelse, at der skulle være plads til flere personer - vel at mærke i kister.

Har man af en eller anden årsag fået valgt et helt forkert nedsættelsessted, giver lovgivningen faktisk en mulighed for tilladelse til urneflytning. Det er den lokale kirkegårdsbestyrelse/menighedsråd, der skal behandle sagen. For at sikre sig mod endnu en fejltagelse skal der normalt hengå mindst et år, inden flytningen kan finde sted, og en ansøgning skal være meget velbegrundet. Tilladelse til flytning af en allerede en gang flyttet urne gives normalt ikke.

Urnegrave

Ønskes en grav, hvor der kun kan være urner, er der på de fleste kirkegårde flere alternativer. Urnegravene kan groft deles i 2 hovedtyper:

De *individuelle*, der erhverves som en bar firkant jord med en klar afgrænsning, hvor man efter forholdene må beplante og sætte gravsten efter eget ønske.

De *kollektive*, hvor de enkelte grave er del af en større helhed. Det kan være en samlet beplantning, en skov eller et græsareal (kendt fællesgrav). Og fælles for alle disse typer af grave er, at der af hensyn til helhedsindtrykket ofte vil være meget stramme regler for, hvad der kan tillades med hensyn til udsmykning. Det er altså vigtigt, at man gør sig disse regler meget klart, inden man erhverver sådan et gravsted.

Generelt kan familien være tilstede, når urnen nedsættes i det valgte gravsted.

Anonyme grave

Skønt mange mennesker har erkendt behovet for at kende den nøjagtige placering af deres pårørendes urne og måske desuden har et ønske om nedsættelse i umiddelbar nærhed, når de selv til sin tid skal nedsættes, er der fortsat en stor del, der nedsættes anonymt i et græsareal. Det giver sig selv, at kun kirkegårdenes administrationer kender de enkelte urners anbringelsessted, og at pårørende ikke kan deltage ved urnenedsættelsen.

Med hensyn til placering og nedgravning gælder der princippielt de samme regler som for alle andre gravstedsformer (arealkrav, gravdybde, fredningstid m.m.) Nogle kirkegårde nedsætter askerne uden brug af urne, hvilket også er tilladt, men kræver, at de pårørende er indforståede hermed, hvis en allerede anskaffet urne derved ikke anvendes.

Anonyme grave går under mange betegnelser landet over bl. a. afhængig af, om der anvendes urner: *Fællesgrav*, *fællesaskegrav*, *askefællesgrav*, *urnefællesgrav*, *fællesurnegrav*, *de ukendtes grav eller slet og ret plænen*. Askefællesgrav og fællesaskegrav betyder normalt, at der ikke anvendes urner, mens man af de neutrale: *fællesgrav*, *de ukendtes grav* eller *plænen* intet kan udlede om forholdet. Man er derfor nødt til selv at skaffe sig oplysningen fra den pågældende forvaltning, hvis man har behov for denne viden.

En anden viden, det kan være af meget stor betydning, at

man skaffer sig, er, at nogle af vore største forvaltninger fra gammel tid har anvendt en nedsættelsesmetode, der hindrer en flytning af aske/urner. På disse kirkegårde kan en flytning nemlig ikke foretages, uden at man forstyrrer gravfreden for "naboerne". Efterhånden som de ledige kirkegårdsarealer bliver større, er der dog planer om efterhånden at forlade denne metode (i København fx).

Endnu et storbyfænomen er problemet med de ofte ganske tæt belagte fællesgrave. Princippielt ville de kunne genanvendes til evig tid, idet en 10-års fredningsperiode blot skal overholdes i forhold til de enkelte nedsættelser. For tiden håndteres problemet på den måde, at en "fyldt" fællesgrav får lov til at henligge "fredet", mens en ny tages i brug.

Hvordan man i fremtiden vil forholde sig til disse grave, kan vi af gode grunde ikke vide, idet der ikke i vores lovgivning er noget til hinder for en nedlæggelse (nøjagtigt som et gravsted sløjfes) eller en omlæggelse til anden brug på kirkegården.

Kolumbarium

Ønskes urnen slet ikke nedgravet, er der på nogle kirkegårde mulighed for at anbringe urnen i en urnehal, et såkaldt kolumbarium, hvor der på væggene er nicher til anbringelse af urner. I sådanne situationer stilles der særlige krav til urnen, idet den skal være holdbar, d.v.s. fremstillet af fx bronze eller keramik. Varianter over temaet kan være urnemure eller urnekamre alt efter udformningen og muligheden for en individuel udsmykning. Efter endt anbringelse i fx 10 år vil askerne/urnerne blive nedsat på kirkegården.

Anden anbringelse

Hvilke muligheder er der i grunden for anbringelse af en urne uden for en autoriseret kirkegård? Med kirkeministeriets tilladelse kan en urne under særlige omstændigheder nedsættes på privat grund. Tilladelsen vil normalt være betinget af, at der anvendes urne af vandopløseligt materiale, og at der ikke på stedet anbringes sten eller andet, der signalerer, at der her er en begravelsesplads. Derimod skal der normalt en tinglysning til, således at det sikres, at fredningsperioden kan overholdes, uden at der foretages jordarbejde i dybden.

En anden anbringelse uden for kirkegårde er efterhånden mere almindelig. Det drejer sig om udstrøning af asken

over åbent hav. Og der menes virkelig åbent hav. Der kan fx ikke opnås tilladelse til udstrøning over søer, moser eller åer - og slet ikke over mark eller eng eller i skovbunden. Hvis dette var tilfældet, kunne man forestille sig, at man en dag kunne få hr. Petersens aske blandet med sin madpakke, og dette ville være aldeles uforeneligt med dansk kultur. Som der stod i den ovenfor nævnte bekendtgørelse "... kan der forholdes med asken på anden sømmelig måde, når der foreligger et bestemt udtalt ønske herom fra afdøde".

Kistianbringelse

I modsætning til urnerne vil kisterne så godt som altid blive placeret på kirkegårdene. En kiste kræver min. 3 m² jordareal - alt efter de lokale forhold - , og gravdybden er således, at der bliver et 1 m tykt jordlag over kistelåget.

I perioder har der været mangel på kirkegårdsjord, og kunne man kun erhverve et gravsted med begrænset plads, anvendtes undertiden muligheden for nedsættelse af den første kiste i såkaldt dobbelt dybde, d.v.s. i en sådan dybde at der kunne begraves en kiste ovenpå med 1 m jord over. Ved denne fremgangsmåde kunne man forøge kapaciteten til det dobbelte.

Med ligbrændingsprocentens og fællesgravenes fremmarsch er behovet for jord faldet betragteligt, og begravelse i dobbelt dybde er de fleste steder i praksis afskaffet - ja, nogle steder også vedtægtsmæssigt.

Kister til jordbegravelser er pr. tradition almindeligvis af træ eller andet træmateriale (spånplader el. lign.), og der er kun forbud mod at anvende plastik - ellers ingen krav til kistefabrikation. (For kister til ligbrænding findes der faktisk et sæt normer.) Man er altså i princippet velkommen til selv at fabrikere om ønskeligt. Man skal blot være opmærksom på, at der lokalt kan være fastsat forlænget fredningstid, hvis kisten er lavet af holdbart materiale som egetræ eller zink, nøjagtig som beskrevet for urners vedkommende.

Al dansk kirkegårdstradition er baseret på ordene i det kristne ritual om, at vi igen skal vende tilbage til jorden. Fredningstiden for kister skal være mindst 20 år, som er det tidsrum, der skal hengå, før man erfaringsmæssigt anstændigvis igen kan nedsætte en kiste i en allerede benyttet grav. Som for urners vedkommende vil eventuelle rester fra den foregående begravelse forblive i graven.

Kistegrave

Forskellige typer af kistegrave på de enkelte kirkegårde er endnu ikke en selvfølge, men specielt på de større kirkegårde kan der være samme valgmuligheder som beskrevet for urnegrave. Det vil således altid være muligt at erhverve et individuelt gravsted, hvor selve indretningen bestemmes af de pårørendes temperament og formåen, mens kollektive grave i græs eller en fælles beplantning bliver mere og mere almindelige.

Anden anbringelse

For kisters vedkommende er der ikke mange andre muligheder. På ganske få kirkegårde er der fra gammel tid mausolæer (gravhuse) eller gravkamre opført for velhavere. Muligheden for opførelse af nye gravkamre er der for så vidt endnu, hvor det ikke udtrykkelig er forbudt i lokale vedtægter, men omkostningerne forbundet hermed er nu så voldsomme, at det stort set ikke finder sted.

Birgitte Foghmoes, Næstved.

Landskabsarkitekt, cand. hort.

Kirkegårdsleder ved Slagelse kirkegårde.

Belægninger og belysning m.m.

– lidt om funktion, udformning og materialevalg især på ældre kirkegårde

Af Susanne Guldager

Når der skal ændres på kirkegården - repareres, udskiftes eller tilføres noget nyt - vil menighedsrådene eller andre, der har ansvaret, naturligt nok gerne træffe de rigtige valg og nå et godt resultat.

Men hvad er et godt resultat og hvordan nås det?

Vi er kun sjældent helt enige om hvad der er godt og hvad der er skidt, når det er vores nære omgivelser, der er i focus.

Langt enklere er det fra rejser at genkalde sig bygninger, bymiljøer, torve og pladser, som har været en berigende oplevelse blandt andet på grund af stedets skønhed, bymiljøets kvalitet m.m..

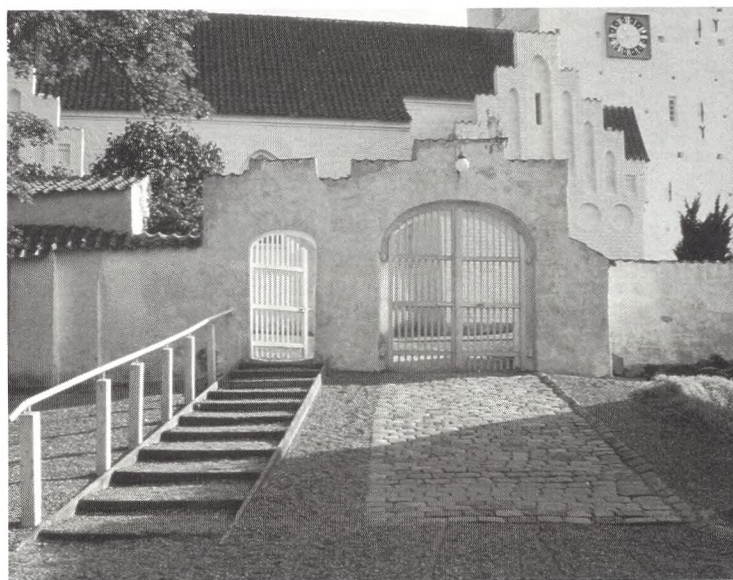
Men hvad er det for faktorer, der gør sig gældende, når der tales om kvalitet på vore kirkegårde?

Det er ikke så ligetil. Forskellige mere eller mindre komplekse forhold skal afklares og afstemmes. Det gælder funktion, udformning, materialevalg og håndværksmæssig udførelse. Det gælder forhold til stedets udtryk og til omgivelserne og stedets historie.

Flere spørgsmål er aktuelle f. eks.: Hvad vil man med den ønskede ændring? Hvad er det man fjerner for at komme igang med det nye?

Respekt for stedets særlige karakter, anvendelse og historie berettiger et højt ambitionsniveau på kirkegården og i forbindelse med kirkelige anlæg i det hele taget. Kun hvor vi oplever det historiske anlæg respekteret, kan vi tale om kvalitet.

Kirkegården er desuden et sted, hvor mennesker er tilste-

Vanskelige terrænforhold er almindeligt i forbindelse med de kirkelige anlæg. Her er 2 løsninger, hvor der er anvendt granit og grus på en smuk og harmonisk måde. Ved trappen med det snoede forløb er anbragt belysningsarmatur, der indordner sig helheden på en smuk måde. Foto: Susanne Guldager.

de med deres følelser - glæde, sorg, andagt med mere. Hvor en forståelse for dette afspejler sig i omhu med stedets udformning og pleje, kan vi - stedets brugere - opleve, en omsorg der også omfatter os.

Tendenser i tiden går i retning af decentralisering og selvforvaltning. Den nyere kirkelige lovgivning følger disse tendenser op. Lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde fra 1992 giver således menighedsrådene mulighed for selv at træffe en række beslutninger.

Uheldigt valg af belægning. Både i udformning og materialevalg savnes overensstemmelse med stedets udtryk. Foto: Anette Jensen.

Her er forsøgt, men alligevel truffet uheldige valg. For de samme midler kunne der være nået et mere tilfredsstillende resultat. Foto: Susanne Guldager.

Uheldigt valg. Hverken materialer, proportioner eller detaljeringsgrad er afstemt efter stedets anvendelse. Foto: Anette Jensen.

Smukt samspil mellem udformning, materialer og plantevalg. Foto: Susanne Guldager.

Enkelt, roligt og afklaret. Fyldt med stemning. Foto: Susanne Guldager.

Tidløs belægning, smuk og i overensstemmelse med det lange tidsperspektiv. Foto: Sisanne Guldager.

Beslutninger vedrørende ændringer og fornyelse af belægningerne på kirkegårdens gange og pladser samt belysning af disse og evt. illuminering af kirkebygningen, kan menighedsrådene træffe og føre ud i livet uden at rådføre sig med nogen.

Med tilladelse fra provstiet kan de til stiftsøvrigheden knyttede kirkegårdskonsulenter spørges.

At sikre det bedste resultat kræver oftest at sagen ses fra flere sider. Synspunkter og erfaringer inddrages og bidrager til en belysning af mulighederne og til en bedre beslutningsproces, som - uden at anfægte menighedsrådets kompetance - ofte fører til et bedre resultat. Med et moderne ord - der sker en kvalitetsoptimering.

Det ideelle er en positiv dialog og en fælles forståelse netop med kvalitet som mål.

Der er i dag et stort udbud af belægningsmaterialer, som varierer i farve, form, størrelse og overfladestruktur. Der er langt flere valgmuligheder end for bare 40 - 50 år siden. Det samme gælder belysningsarmaturer og andet udstyr, der kan være behov for på en kirkegård.

Mange nyere belægningsmaterialer er konkurrencedygtige prismæssigt og har også funktionelle fordele ved f.eks. at give en meget jævn og meget fast overflade. Det gør hverken grus, perlesten eller kløvede granitsten på samme måde.

Hvad er det så de nye materialer mangler? og hvorfor ser man så mange eksempler på *uheldige valg* af materialer på kirkegårdene?

Nye belægningsmaterialer er ofte præget af aktuelle tendenser f. eks. udformes og indfarves mange betonsten i dag så de ligner granit. Nogle skal se gamle ud selvom de er nye - det er mode. Men skiftende tiders mode passer ofte ikke med de kirkelige anlægs lange tidsperspektiv. Når der skal vælges materialer skal disse være i harmoni med de i forvejen anvendte på stedet, så helheden fremtræder harmonisk. De skal endvidere kunne suppleres gennem en længere årrække, hvilket modeprægede industriprodukter sjældent kan.

Mange af de moderne materialer passer dårligt sammen

med de materialer der gennem århundreder er udviklet, anvendt og fornyet i bygningsanlæggene og på kirkegården. De forbliver fremmede og med til at skabe forvirring i et anlæg, hvor ro er målet.

De nye materialer udtrykker vor tids industrialiserede produktionsmåder, hvor ensartede produkter er et kvalitetskrav, men netop den variation der karakteriserer de traditionelle materialer i de kirkelige anlæg er en vigtig del af anlæggenes karakter og kvalitet.

Øde og goldt. Her føler man sig ikke budt velkommen. Der savnes følsomhed og fornemmelse for stedets karakter og muligheder. Det funktionelle har fået lov til at dominere fuldstændigt i beslutningsprocessen.
Foto: Gunver Vestergaard og Susanne Guldager.

Fin ældre sti i grus

I alle anlæg er det vigtigt at inddrage æstetiske og formmæssige aspekter. Kirkegårdsanlæggenes særlige karakter og funktion skal indgå i overvejelserne vedrørende hver enkelt ændring her.

Vi er ikke i tvivl, når det er opgaver, der vedrører de kirkelige bygninger, kirkegårdsmuren, diget eller portalen, men når det drejer sig om kirkegården, hersker der ofte stor tvivl og forvirring.

De resultater vi når frem til videregives til kommende slægter. Også nye anlæg fortæller historie. De materialer, det udstyr og den udformning, vi vælger i dag, fortæller vor tids historie.

Netop tidsperspektivet er væsentligt, når der er tale om historiske miljøer, at få godt begyndt på en ændring, der muligvis må realiseres over en årrække, er oftest langt at foretrække for hastigt gennemførte hovsa - løsninger.

Tiden har lært os at være varsomme, når det drejer sig om gamle bygninger og bygværker. Vi har også lært det, når det drejer sig om historiske haveanlæg ved slotte og herregårde og er ved at lære det, når det drejer sig om de ældre bydeles torve og pladser.

Fin nyere sti i grus.
Foto: Susanne Guldager.

Men de ældste haver - kirkegårdene - fortjener samme respekt og trænger til denne omsorg. De hører til blandt de ældste udtryk, vores kultur rummer. En kulturskat vi er tilbøjelige til at overse.

De gode løsninger i formgivning og materialevalg som ken-detegner kirkebyggeriet, er der heldigvis også eksempler på fra vore kirkegårde i dag.

At anvende gamle håndværksmetoder og genbruge materialer er også i tidens ånd, derved fastholdes og videreudvikles den gode tradition.

Stier af grus, perlesten eller granit hører til den gode tradition. Granit kan tilvirkes til formålet på forskellig måde, der imødekommer funktionelle krav. Grus kantet med granit kan rigtigt udformet være smukt, og er en billigere løsning.

Der er flere muligheder? Det er ikke altid den dyre løsning, der er den bedste. Stedets karakter kan måske bedst styrkes med en billigere belægning af grus eller stenmel. Måske kunne asfalt, med tilslag af småsten i den rigtige farve og smukt kantet med granit, være det æstetisk, funktionelle og økonomisk rigtige og desuden passe smukt i helheden.

Men der forsøges alt for lidt med de traditionelle materialer som udgangspunkt. Der er brug for mange gode eksempler, som modvægt mod den forsimpelse der ofte er resultatet, når betonvaresortimentet bringes i anvendelse i anlæg med en lang historie.

Viden om og forståelse for vore kirkegårdsanlægs kulturelle og historiske betydning er ikke tilstrækkelig og lader de folkevalgte i stikken.

En større opmærksomhed hos overordnede beslutningstagere og administratorer er tiltrængt og efterlyses.

Susanne Guldager, Hillerød.

Landskabsarkitekt, cand. hort., m.d.l.

Planlægger ved Ballerup Kommune, Teknisk Forvaltning.

Kirkegårdskonsulent Roskilde Stift.

Underviser ved Landbohøjskolen.

Sektion for landskabsarkitektur

Fin sti i græs

Kirkegårdsvandring i Belgien

Af Gunnar Kasper Hansen

I den sommer, som i skrivende stund er regnet helt væk i det meste af Nordvesteuropa, døde den belgiske konge. Kong Baudouins død og prins Alberts efterfølgende tronbestigelse medførte nok, at der var flere, som blev opmærksomme på, at der faktisk er et land, som hedder Belgien.

Belgien blev dannet i 1831, og det, der gør, at Belgien trods store kulturelle, sproglige og økonomiske forskelle mellem flamlændere og walloner, hænger sammen, er kongen og kirken. 90 % af befolkningen er katolikker mod 1 % protestanter, og i en undersøgelse, som er blevet foretaget for nylig, erklærer næsten 50 % af belgierne, at kirken er en væsentlig faktor i deres tilværelse, og det kongelige dødsfald var med til at synliggøre det andet element i den belgiske identitet. Der er tradition for, at kongen har større politisk betydning, end vi er vant til i Norden.

Vi bor i Watermael-Boitsfort, en af de sydligste og vistnok den rigeste af Bruxelles' 19 kommuner. Landskabet, som bydelen er fordelt over, er temmelig kuperet. Her er der som i resten af hovedstaden mange parker og søer, og de benyttes flittigt af byens indbyggere. Fra præstegården, som ligger på en sydøstvendt bakkeskråning, har vi en smuk udsigt over den nedre del af Boitsfort og ud over Foret de Soignes, efter sigende Europas største bøgeskov. Ti minutters gang og vi er i en højloftet bøgeskov med et veludbygget net af gang- og ridestier, som udnyttes som rekreativt område for hele byens befolkning af mennesker og hunde. Sidstnævnte får lov til at gå løse. Mennesket er hundens bedste ven i Belgien.

Hvis man går ned igennem Boitsfort og drejer ind ad en lille sidevej, som går op ad bakke, kommer man op til kirkegården. Husene er to- eller treetagers, små og sammenbyggede. Det er ikke her, man tjener høje EF-lønninger eller sidder godt på formuen. Havde vi valgt at gå op til kirkegården fra den anden side af bakken, var vi kommet forbi store palæer. Der er store forskelle på rig og fattig i Belgien; men oppe på toppen af bakken mødes de to veje.

Selv om husene ligger som rækkehuse på den lille vej, er der ikke to af dem, der er ens. Belgieren er individualist. Det opleves i trafikken, påklædningen, forholdet til offentlige myndigheder - især skattevæsenet! Han er social på en anden måde. Man mødes med venner og bekendte på gaden, i parken, på caféen. Skal man have gæster, inviterer man på restaurant, og kassedamen i supermarkedet har aldrig mere travlt, end hun kan slå en sludder af med kunderne.

På vor vej op til kirkegården kommer vi forbi blomsterforretningen. Der er altid farvestrålende blomster og kranser i vinduet; går man tæt på, opdager man, at det er plastik. Vi var en tur forbi et par dage efter, at vi var vendt tilbage efter sommerferien. Der var sket forandringer. Blomsterforretningen var flyttet et par numre længere ned ad gaden. Her var der bygget en helt ny forretning. Nu var der kommet flere ægte blomster i vinduet, men man kunne stadig købe små glaserede porcelænsplader med inskriptioner. De findes også i plastik. Nogle af dem forestiller en opslået bog, så kan man få indstøbt et billede af afdøde på den ene side og en blomst eller en rørende sentens på den anden, og det hele kan så anbringes på gravstedet, hvor mange af dem står og bliver uigennemsigtige af sol og regn.

Bag ved den nye blomsterhandel er der nu dukket et funérarium op. Jeg kender ikke noget tilsvarende i Danmark. Det er et bedemandsfirma med eget kapel. Begravelsesforretning ville være en dækkende betegnelse, som firmaet nok ikke ville bryde sig om. Det hedder De Vreedzame/Le Paisible, på dansk: Roligheden!

Prislisten over, hvad man kunne tilbyde, hang i vinduet. Vi gik indenfor og fik en med hjem. Vi kan læse, at der er seks kapeller eller udstillingslokaler, som de også kaldes. Her kan de afdøde ligge på lit de parade. Der er gratis cafeteria og separat spisesal, så alt i forbindelse med begravelsen kan foretages her, og firmaet tager sig af alt det formelle. Man kan købe en komplet begravelse og mod tegning af en kontrakt sikre, at afdødes sidste ønsker bliver opfyldt, uden at andre blander sig i det. Prisen for en standardbegravelse er ca. 6.000 danske kr. Det indbefatter kiste, funérarium, bærere og ligvogn, men fx ikke den kommunale begravelsesafgift. Brænding medfører et tillæg på 2.000 kr. For en pakkeløsning på ca. 10.000 kr. fås luksuskiste, fire bærere og 1. kl. ligvogn; derefter går man over til individuelle tilbud. Alle priser er inkl. moms!

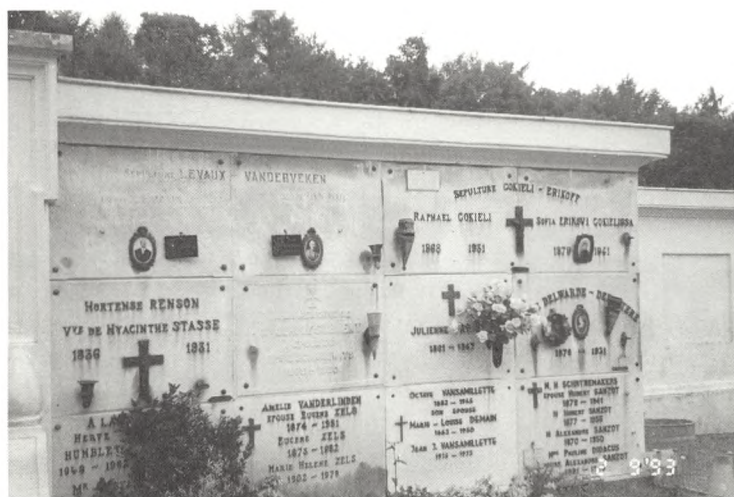

Lidt længere oppe drejede vi ind ad kirkegårdsporten. På begge sider er der små portnerhuse. Uden på dem var opslag, som gjorde opmærksom på, hvilke gravsteder, der ville blive slettet, hvis de ikke blev fornyet inden den og den dato. Der var også et stort skilt, som gjorde opmærksom på, at kirkegårdspersonalet ikke måtte modtage penge for tjenesteydelser. Det bærer borgmesterens underskrift. Vi funderer lidt over, hvem det henvender sig til. De pårørende eller kirkegårdspersonalet?

Når man kommer ind på kirkegården, er det første, man ser, de meget pompøse gravminder i granit og marmor. De ligger side om side, det ene mere prangende end det andet. Nogle ligner små templer. Der er ingen beplantning, kun sten med navne, datoer og årstal. Det er gravpladser fra slutningen af forrige til op mod midten af vort århundrede.

Når man står ved disse sarkofagagtige gravminder, virker det, som om den pompøse og ekstravagante udvendighed, de døde er gemt væk i, modsvares af tomhed og kulde. Det er gjort færdigt én gang for alle. Der skal ikke rives og pusles. Der er ikke noget at komme efter. Og ganske langsomt bliver de blankpolerede sten anløbne af vind og vejr, og belægningen på bogstaver og tal trækker striber ned ad dem.

Midt igennem kirkegården går der en stor mur med mindeplader på begge sider. Bag pladerne er der anbragt urner, og på mange af dem - ligesom på mange af gravstenene - er der anbragt billeder af de afdøde.

Nu om dage må katolikker godt lade sig kremere; men der er ikke så mange krematorier i Belgien. Kun ét i Bruxelles, hvor der dog er mere end 1 mill indbyggere. I begyndelsen var der kun ét kapel, og der var afsat et kvarter til hver højtidelighed. Nu er der to kapeller og dobbelt så lang tid; men kommer man for sent, er det bare ærgerligt. Der er hverken orgel eller klaver i kapellerne; men man kan medbringe sit eget kassettebånd med den musik, man ønsker spillet. Det er også normalt i kirkerne, at man både ved bryllupper og begravelser sætter ghettoblasteren op på alteret og lader Eric Clapton synge "Tears In Heaven" eller Elaine Paige "Memory".

Menighederne har ganske enkelt ikke råd til at ansætte organister, og så er det også - hævdes det - et af den katolske kirkes forsøg på at appellere til ungdommen.

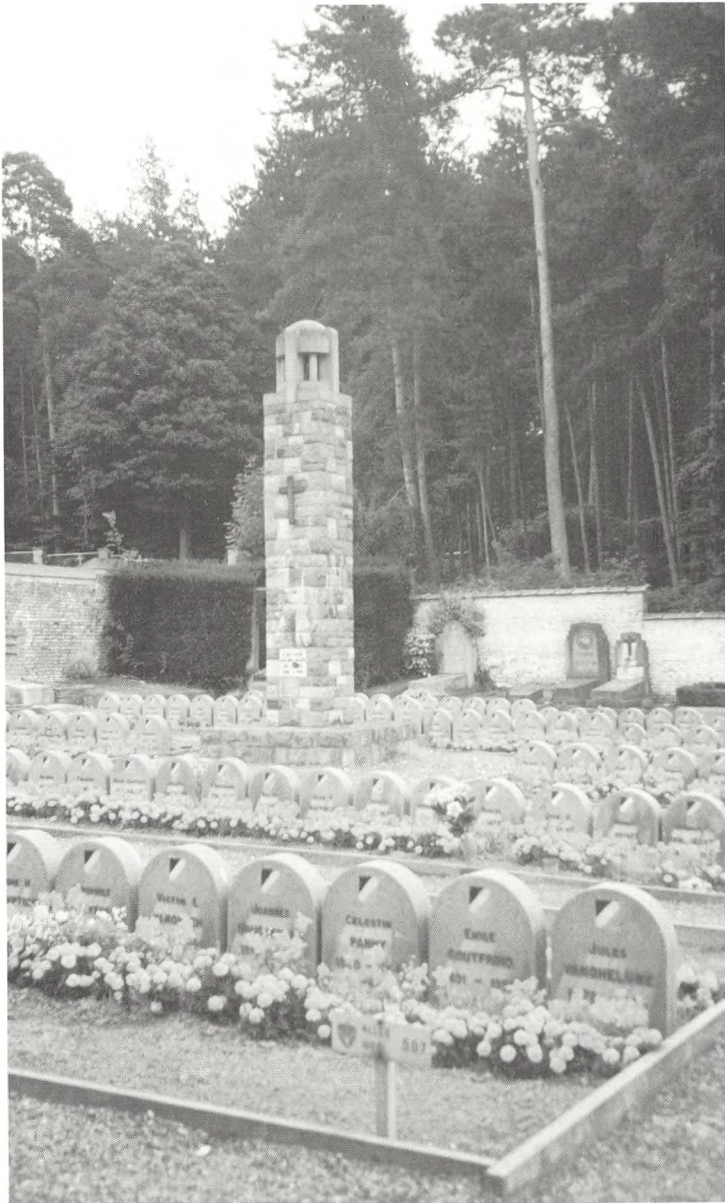
Det skal nævnes, at vi i Den Danske Kirke i Bruxelles har en fremragende belgisk organist, som kan spille den danske koralbog fra bladet og frygtelig gerne vil til Danmark for at prøve at spille på de danske orgler. I Luxembourg er vi velsignet med en dansk organist, så de danske menigheder i Bruxelles og Luxembourg lider ingen nød - på det område.

Vi danskere har en indgroet forestilling om, at vi er meget uformelle. I virkeligheden er vi meget strenge og disciplinerede. Stil og orden spiller en stor rolle for os. Vi tåler ikke rod. Og jeg må sige, at jeg efter et par år i udlandet har lært at sætte pris på den danske gudstjeneste.

Det er også udmærket, så længe stilen og disciplinen ikke udarter til tyranni, og hækkene ikke bliver så uigennemtrængelige og firkantede, at vi kun kan gå i rette vinkler og kommer til at frygte alt det, der er anderledes.

- Inden jeg kom til Bruxelles, var jeg præst i en lille frimeghed i 15 år. Der var en stærk familietradition. Når jeg sad i mit studerekammer og skrev påskeprædikener, kunne jeg kigge over på kirkegården og se alle dem, der kom for at gøre gravsteder i stand. Der skulle være pænt til påske. Nogle skulle skynde sig; men andre gav sig god tid og puslede. Her fik man fornemmelsen af, at gravstedet var en lille paradishave, en påmindelse om det, som havde bundet hjertet. Ude i det ene hjørne lå to gamle naboer ved siden af hinanden i hver sit gravsted. "Vi har altid talt så godt sammen, mens vi levede, betroede den sidste af dem mig, "så vi skal ligge, så vi kan snakke sammen og følge med i hvem, der kommer forbi". Næsten overfor var

der et gravsted, som var en torn i øjet på en del. Det var dækket af skovbundsplanter. Ukrudt! Det var for galt. Her lå en mand begravet, som hele sit liv havde elsket at færdes i naturen. Han havde købt jord op blot for at få den fredet. Omkring sit hus, hvor han levede alene, havde han plantet en skov på flere tønder land; mange af træerne havde han hentet på rejser rundt omkring i verden, og her tilbragte han sin fritid med at pleje og passe sin skov.

Nogle ville nok kalde ham en særling, men jeg håber ikke, at det i den hellige, almindelige ensretnings navn skal lykkes nogen at få kvalt skovbunden på hans gravsted af den grund. -

Men lad os gå videre på kirkegården i Boitsfort. Den anden side af muren med urner er udformet som en søjle-gang, og den anvendes også til urner. Heromme er der et særligt område med grave for faldne i første og anden verdenskrig. I midten står der et mindesmærke med inskription, og uden om det står gravstenene, som alle er ens. Det belgiske flag er malet på, og man kan se, at malingen vedligeholdes. Vi befinder os i et land, som blev hårdt mærket af begge verdenskrige. Langfredag og skærtorsdag er almindelige arbejdsdage; men våbenstilstandsdagen, 11. november (1. verdenskrig), er årets største helligdag. Den og nationaldagen fejres med militærparader og flag ud af vinduerne. De eneste dage på året (bortset fra kongelige dødsfald), hvor flaget anvendes.

Vi opdager, at der imellem muren og de store monumentale gravsteder er en lille gang, hvor der udelukkende er børnegrave til begge sider. Stenene ligger på den bare jord, og stenhuggeren har anbragt sit firmanavn og telefonnummer i det nederste højre hjørne. Disse grave er nyere end de andre, vi har set. I mange af stenene er der en lille kumme i den del, der er nærmest gangen, så der er plads til, at man kan plante lidt blomster. Det er der nu kun få, som har gjort, men enkelte steder er der stukket en buket med plastikblomster ned.

Gravearbejdet foregår med gravemaskine, og man nøjes ikke med at grave én grav ad gangen. Man graver hullet så stort, at der er plads til 3-4 kister, lægger planker over og dækker så til efterhånden. Det er begravelse på samle-bånd. Desuden graver man graven så dyb, at der kan ligge tre lag kister. Et gravsted kan slettes efter fem år. Og i den periode er det gratis. Efter fem år kan man så foretage nye begravelser, blot et lag højere. Ved denne form for begravelse kan man selvsagt ikke vælge et gravsted; man må tage det næste i rækken.

Efter begravelsen sætter bedemandsfirmaet et simpelt trækors op med navnet på den afdøde, og når rækken er fuld, kan man så begynde at anlægge gravstedet, d.v.s. lægge sten på. Ud fra inskriptionerne på trækorsene kunne vi skønne, at det er normalt, at der går et år eller to, inden der kommer sten på. Hvis der kommer det. På nogle af trækorsene sidder bedemandsfirmaets visitkort på den øverste gren over den spinkle tværbjælke.

Der var hverken foretaget nogen planering af terrænet før eller efter begravelsen, og kun et enkelt sted kunne man se, at de pårørende havde beplantet hele gravstedet, ellers bar gravpladserne præg af en tilfældighed, som ikke ville være blevet tolereret på nogen dansk kirkegård. Vi så ikke noget regulativ nogen steder, bortset fra, at det var forbudt at tage hunde med. Det er nok også det eneste sted i Belgien, hvor det ikke er tilladt. Mens vi gik rundt på kirkegården, kom en mand cyklende hen til et af gravstederne, hvor han satte sig på stenen og hvilede i ti minutter.

Vi har tidligere besøgt kirkegården i en lille landsby i den sydlige del af landet, Wallonien, hvor man taler fransk. Det er den fattige del af Belgien, hvor man før levede af landbrug og som minearbejdere. Nu er de fleste miner lukkede, og der er stor arbejdsløshed.

Man har anlagt en ny begravningsplads lidt uden for landsbyen; men ved kirken, som bruges af den lokale menighed flere gange om ugen, kan man stadig finde den gamle kirkegård. Gravene er enten markeret med sorte støbejernskors, eller der er tale om stensatte grave med gravstenen som låg.

Da vi var der første gang, var kirkegården fuldstændig tilgroet med ukrudt, og mange kors var væltede og brækkede. Det samme gjaldt gravstenene. Man kunne se knogler og kranier nede i gravene, og der lå coladåser, chipsposer og andet affald både på og i gravene. Kirkegården bar præg af fattigdom i mere end én forstand. Menigheden har knapt nok penge til vedligeholdelse af kirkebygningen.

Sidst vi var der, havde man dog fået nyt skiffertag på kirken. Rester af de gamle skifferplader lå i et tykt lag omkring kirken; men man havde fået ryddet en del op. Ukrudtet var blevet slået, og gravene var blevet tildækket, et enkelt sted med en kasseret skabsdør. Til gengæld havde der været nogen med en sprayflaske og vandaliseret både kirken og flere af gravstederne med satansymboler.

Der er også en nyere mur til urner på kirkegården i Boitsfort: Faktisk er det to korte mure, som står parallelt, og der er lagt bjælker imellem dem, så det nærmest danner en pergola. Hvis man har været i Rusland, vil man vide, hvad jeg mener, når jeg siger, at det virker meget russisk. Ikke alle pladserne i murene er udfyldt. Der er gabende huller, hvor man ikke har gjort sig den ulejlighed at sætte pladen for.

Oppe i det fjerneste hjørne af kirkegården får vi øje på et mærkeligt monument. Det forestiller en grotesk menneskelignende skikkelse. En oprejst krop, som ser ud, som om den er beklædt med plader som en bille, en hummer eller en samurai. Hoved og ansigt minder mig om en meget gammel tegneseriefigur, the Yellow Kid. Vi går hen til graven og fjerner noget af bevoksningen ved foden af monumentet. Ganske rigtigt, der står, at den afdøde var skulptør. På soklen ligger der små sten og muslingeskaller som tegn på, at der har været nogen ved graven.

Lidt til venstre i samme række er der en barnegrav, som ikke er så gammel. Der står et trækors på den. På korset

hænger der en plastikpose med en bamse i og nogle bar-
netegninger i plastikcharteque. Ved foden af korset står et
farvestrålende kort. Tillykke med fødselsdagen, står der
på det. Der er plantet blomster på graven. Indimellem
blomsterne står der små figurer af træ og plastik. Ved
fodenden står tre små plastikbamser, og der ligger to teg-
ninger. Der er plantet en buket store firkløvere, og der står
en lille lampe med glas af rødt plastik med et fyrfadslys i.
Sådan en er der også på graven lige ved siden af.

Der ligger ikke nogen kirke ved kirkegården. På flamsk bruger man ganske vist betegnelsen "kerkhof"; men på fransk hedder det "cimetière", altså "begravelsesplads". Kirkegårdene har siden napdeonstiden hørt ind under kommunerne. Før den tid tilhørte kirkegårdene den katolske kirke; og protestanter og udøbte blev ofte begravet hjemme i haven.

Der findes kun to kirkegårde i Belgien, som oprindelig har været protestantiske. Den ene ligger i nærheden af Gent, den anden ved den tyske grænse. De er selvfølgelig også underlagt de kommunale myndigheder nu og kan benyttes af alle uanset konfession eller mangel på samme.

Der ligger en kirke tæt ved den danske præstegård i Bruxelles. Da vi gik hjemmefra, ringede de med klokkerne, og rustvognen med de ventende bærere holdt udenfor. Mens vi gik på kirkegården, ringede klokkerne igen, og nu kommer følget med kisten ind på kirkegården. Vi hører præsten læse og kigger op over en af de mure, som deler kirkegården op efter en uigennemskuelig plan. Vi kan se, han stænker vievand i graven. Vi befinder os ikke på indviet jord; den katolske præst indvier den enkelte grav, inden kisten sænkes.

Vi ville ellers have talt med noget af personalet; men nu lister vi ud af den nye port og går forbi den gamle indgang, vi kom ind ad. Her holder den tomme rustvogn. Det er et prangende køretøj med meget forkromning. Den ligner næsten en veneziansk gondol på hjul. Den har lanterne i hjørnerne. De er tændt, når den kører med en kiste, og ofte er der anbragt sorte fjerdske oven på lanterne, ligesom man hænger de største kranse uden på bilen, når man kører til kirkegården eller krematoriet.

Vi beslutter os til at gå ned på kommunekontoret for at få noget at vide om regulativer og priser. Vi finder det rigtige kontor og må vente lidt, indtil vi kommer ind til den overordnede. Vi begynder at præsentere os selv og vort ærinde: Den danske præst, som gerne vil have lidt information om kirkegården, så han kan skrive en artikel om det til Danmark. Personen bag skrivebordet vifter afværgende med hånden og svarer, inden vi når at få fundet de rigtige ord og talt helt ud: "Jeg har ikke tid; send Deres spørgsmål skriftligt. Manden, som har med det at gøre, har ikke været på arbejde i syv måneder". Han peger opgivende på bunkerne i vinduet. Så opgiver

vi også. Sprogbarrieren er for stor, og at få svar på skriftlige spørgsmål er som at vinde i lotteriet, og hvis spørgsmålene ikke forsvinder ned i en eller anden bunke for aldrig at dukke op igen, så kan det godt tage år, inden svaret når frem.

Vi undskylder og trækker os høfligt tilbage. Vi er gæster i et andet land, og det er fremmedarbejderens lod at gå med uforrettet sag; og vi ved godt, selv om vi på mange måder har tabt vores hjerte til Belgien og belgierne, at der stadigvæk er meget, som vil blive ved med at være fremmed for os, og noget vil vi aldrig helt komme til at forstå. - Og det kan man heller ikke forlange.

Gunnar Kasper Hansen, Bruxelles.

Cand. Pæd.

Præst for den danske Menighed i Belgien og Luxemburg.

Familiegravstedet

Af Inge Lützen

En dag blev jeg bedt om at vise en australsk forretningsmand, som var på jordomrejse, rundt i byen. Det var et hverv, som jeg påtog mig med glæde, for der er meget at vise frem og fortælle om i Fredericia, byens historiske fæstningsanlæg med de flotte, velbevarede volde, sporene efter de forskellige trossamfund, som var byens første indbyggere, og så selvfølgelig en aktiv, levende nutid.

Men jeg fik ikke fortalt meget om byen, for da jeg sammen med den australske herre gik ind ad Vesterbrogade mod bymidten, greb han mig i armen og pegede ind over en lang bøgehæk og spurgte: "Alle de blomster derinde - hvad er det?" Det var Assistens Kirkegård. Han spurgte, om vi kunne gå derind, hvad vi selvfølgelig gjorde, og jeg tror aldrig, jeg har set nogen blive så begejstret for en kirkegård. Han gik betaget omkring og fotograferede og sagde, at det var den smukkeste kirkegård i verden.

Assistens Kirkegård er smuk. Den er velholdt, de folk, der passer den, er omhyggelige i deres valg af beplantning, og der er mange, der kommer og sætter blomster på gravene. Men alligevel - verdens smukkeste - den ser jo ud som de allerfleste danske kirkegårde. Jeg lavede om på mine planer, og det blev til en kirkegårdsrundvisning den dag.

Det blev vigtigt for mig at vise den australske turist min kirkegård: Trinitatis Kirkegård, som ligger rundt om Trinitatis Kirke fra 1691 midt i den ældste del af byen, omgivet af boligbebyggelse til alle sider. Trafikken løber rundt om kirkegården, men der var stille og fredfyldt den dag, ingen af kirkegårdsarbejdernes efterhånden talrige maskiner var i gang. Jeg viste turisten de to store historiske gravmonumenter: mindet over de faldne jyske dragoner fra et blodigt slag i Svenskekrigen i 1657 og den store krigsgrav med 300 faldne soldater fra slaget ved Fredericia i 1849. Men det var nu hverken monumenter eller særprægede gravsten, der havde turistens interesse. Dem kunne han se mere storslåede og fantasifulde andre steder. Hans undren og begejstring gjaldt selve kirkegårdsanlægget, den fine variation i beplantningen og først og fremmest opdelingen i de små og haveagtige firkanter med små tætklippede hække rundt om, den ide, at her

inden for denne beskyttende hæk midt i denne smukke have havde folk et sted, som var deres alene, hvor de kunne komme med deres andagt og blomster og fornemme forbindelsen til dem, der var gået forud i slægten.

Det var en lørdag formiddag. I nærheden af Trinitatis Kirke holdes der torvedag lørdag formiddag, og man kan se de gamle damer komme ind ad kirkegårdslågen med friske blomster fra torvet for at gå hen og pusle om familiens gravsted. De var der også den lørdag formiddag, sådan som man kan være sikker på at møde dem på alle landets kirkegårde, de gamle damer, denne betydningsfulde og sært undervurderede gruppe i befolkningen, som pietetsfuldt bevarer og viderebærer dele af vores kultur ikke bare ude på kirkegårdene, men også danner en pålidelig kerne i kirkernes menigheder, i højskoleforeningen og foredragskredsene.

De gamle damer - de var der også altid i min barndom, og jeg husker det, som om min mor kendte dem allesammen. Jeg voksede op i nærheden af Trinitatis Kirke og gik tit med min mor hen på kirkegården for at sætte blomster på mine bedsteforældres og oldeforældres grave. Min mor havde særlige blomster i haven, som hun syntes egnede sig til kirkegården, blomster, der kunne tåle at stå ude i sol og regn i flere dage.

Der var mere stille på kirkegården i min barndom. Ganske vist var der ikke noget, der hed week-end frihed, så graveren gik der, men lyden af hans brede rive, som knirkede gennem gangenes singels, understregede stilheden, mere end den forstyrrede den. Der var kun ansat en mand eller to til at passe kirkegården, og de havde ingen motoriserede hjælpemidler til at larme rundt med, og jeg syntes, de altid havde tid til at snakke.

For mine forældre var det noget dagligdags at gå gennem kirkegården og kigge til deres forældres grave på vej hjem fra byen, også fordi der altid var nogen at snakke med derhenne. Adskillige gravsteder havde dengang en lille bænk - det ser man sjældent i dag - hvor man kunne sætte sig med sin stille andagt og måske også i håb om, at en bekendt snart ville komme forbi. For der var bestemt også en selskabelig hensigt med at gå på kirkegården. Og når de voksne snakkede for længe, var der for barnet mærkelige gravsten at kigge på: et sted stod der en dejlig hvid engel i marmor, et andet sted en knækket søjle, og på den gamle skoleinspektørs grav havde taknemmelige elever rejst en stor sten med et bronzerelief af den pæne, gamle mand.

Standsforskellene kom tydeligere frem dengang. I dag har den større sociale udjævning skabt ensartethed, også når det gælder gravsteder. Det har som helhed gjort anlægget mere harmonisk på bekostning af originalitet og variation. Stenene er nu overvejende natursten med eller uden polering og dekoration eller beherskede marmorplader. Der står navn og dato, men kun sjældent erhverv, og kun sjældent optræder sentenser eller vers, som fortæller noget om den afdødes liv eller de efterladtes tanker om livets gang.

En skønne dag var det min mor, der var en af de gamle damer, og snart er det ved at være min tur. Det ville være en grov fortrængning at lade som om Trinitatis Kirkegård livet igennem for mig har været en idyllisk, smuk have fuld af hyggelige naboer. Det har den ikke. Der har været

tider, hvor den har været hjemsted for de allertungeste sorger og den største sjælenød, når der var en ny begravelse og en smertelig sorg, og så var det næsten ikke til at bære at gå derhen. Det krævede overvindelse. Men der måtte jo ikke være visne blomster, der måtte ikke vokse ukrudt på graven, man måtte tvinge sig til at huske, at der var et ansvar - familiegravstedet lå der, og i ens provinsielle sjæl gnavede ormen: ingen skulle se det ligge forsømt og glemt.

Også for mig er det i dag en dagligdags handling at gå gennem Trinitatis Kirkegård på vej hjem fra byen og bringe blomster hjemme fra haven eller fra torvet. Nu er der flere folk ansat derhenne, nogle kun for kortere perioder, og jeg er ikke sikker på, hvad de hedder, og om jeg kender dem. De er travlt optaget af deres motoriserede værktøj, motorklippere, løvsugere og lignende, og der er dage, hvor det kan knibe med den stilhed, som man kan synes, man har ret til at forvente derinde. Gangene bliver revet ved hjælp af små traktorer, og lyden af riven i singels overdøves af motorlarm.

Hvor der engang var små, lidt ujævne buksbomkanter, som blev studset lidt med en hæksaks, hvis de blev for store, er der nu snorlige, maskinklippede lave thuja- og takshække i korrekte vandrette og lodrette linier med skarpt optrukne vinkler. Beplantningen vælges efter, om den egner sig til maskinklipning.

Men den største forskel på dengang og nu er alle de nedlagte gravsteder. Det ville mine forældre ikke have troet, de nærede bekymring for, om der nu ville være pladser nok, efterhånden som byens indbyggertal voksede. De kunne ikke forudse den udvikling, at urnebegravelserne med mindre krav til plads og åremål ville fortrænge kiste-begravelserne, og de kunne slet ikke forestille sig, at så mange mennesker ville opgive at have et familiegravsted, fordi slægten blev spredt ud over landet eller verden, og der ikke var nogen til at passe dem, så de store fællesgave og de ukendtes grave kom til at brede sig i stedet.

Det er en udvikling, som har skabt nye problemer for kirkegårdsanlæggene. Nogle steder ligger op mod halvdelen af gravstederne ubenyttede hen. Man kan dække dem med grus eller singels og holde dem fri for ukrudt, men det er ikke nogen god løsning, de bare pletter virker skæmmende. Man kan så græs på de ubenyttede steder og derved skabe et indtryk af en grøn sammenhæng. Men med omtanke og hjælp fra havearkitekter eller anlægs-

gartnere må det kunne gøres endnu bedre, så de ubenyttede pladser beplantes efter en helhedsplan, der skaber harmoni ved foruden de traditionelle stedsegrønne buske og træer at plante bunddækkende planter, roser, stauder, lave, brede buske, enkelte træer, så kirkegårdens skønhedsværdi bevares eller måske endda forstærkes.

Hvorfor skulle en kirkegård som Trinitatis, der ligger midt i en tæt bebyggelse, ikke være med til at forskønne kvarteret og være et smukt syn både for dem, der går forbi ude på gaden og dem, der går derind? Det er nødvendigt at tage professionelle havefolk med på råd, og det skal ikke være et spørgsmål om, hvad der er hurtigst at klippe og lettest at holde. Der er andre krav til en kirkegård end til en almindelig bypark: krav om respekt for gravstederne og deraf følgende krav om alvor, værdighed, stil og skønhed.

Selv om fællesgrave og de ukendtes grave breder sig, er der stadig mange familiegravsteder på vores kirkegård. Der er stadig mange familier, som har haft deres tilknytning til stedet gennem generationer, og hvis de flytter fra byen og må overlade pasningen af gravene til graverne, er det vigtigt for mange af dem at komme til gravene et par gange om året.

I Fredericia har vi en byfest, som ikke ligner andre byers. Den 5. og 6. juli hvert år mindes vi en af danskernes sjældne sejre over tyskerne ved slaget ved Fredericia i 1849. Fordi denne byfest er lagt ind i meget traditionsrige og smukke rammer, trækker den tusindvis af gamle fredericianere hjem til byen. Den 5. juli om aftenen lægger man blomster på den store krigergrav på Trinitatis Kirkegård, mens der holdes koncert i kirken, og et orkester spiller fædrelandssange ude på gaden. Den aften bliver der også lagt rød-hvide buketter på mange af familiegravstederne, og det er en byfest, hvor børn og unge er med i tusindtal.

I år havde jeg mine tre børnebørn med. Da vi havde fået anbragt vores blomster og stod og kiggede på familiens gravsted, forlangte de at få at vide nøjagtigt, hvem der var begravet hvor. Så sagde pigen: "Skal du også begraves der, mormor?" "Ja, det skal jeg. Der er plads til mig mellem min mand og min far, og jeg kan godt lide den tanke, at jeg skal være mellem to af de mennesker, som jeg har elsket højest." "Så vil jeg også begraves der", sagde den lille pige, og de to drenge sagde næsten i kor: "Det vil jeg også".

I den lyse sommeraften, omgivet af leende og snakkende

mennesker, var det et fuldstændig sorgløst øjeblik, og de løb glade ud på gaden for at se på hornorkestret. Hos mig var der en god, tryk fornemmelse af at være et led i en kæde, og at det stykke jord, jeg stod ved, var en del af evigheden.

Inge Lützen, Fredericia.

Statsaut. translator.

Menighedsrådsmedlem i Trinitatis Sogn, Fredericia.

Fotos: Gunver Vestergaard. Tegning: Svend Riis.

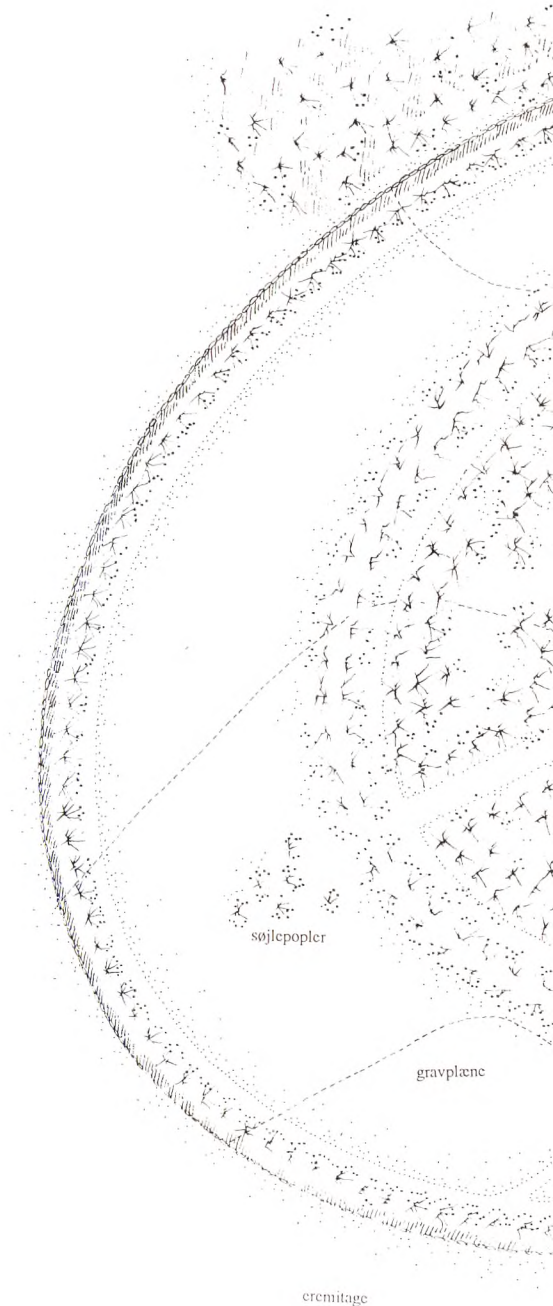
Skovlunde Kirkegård

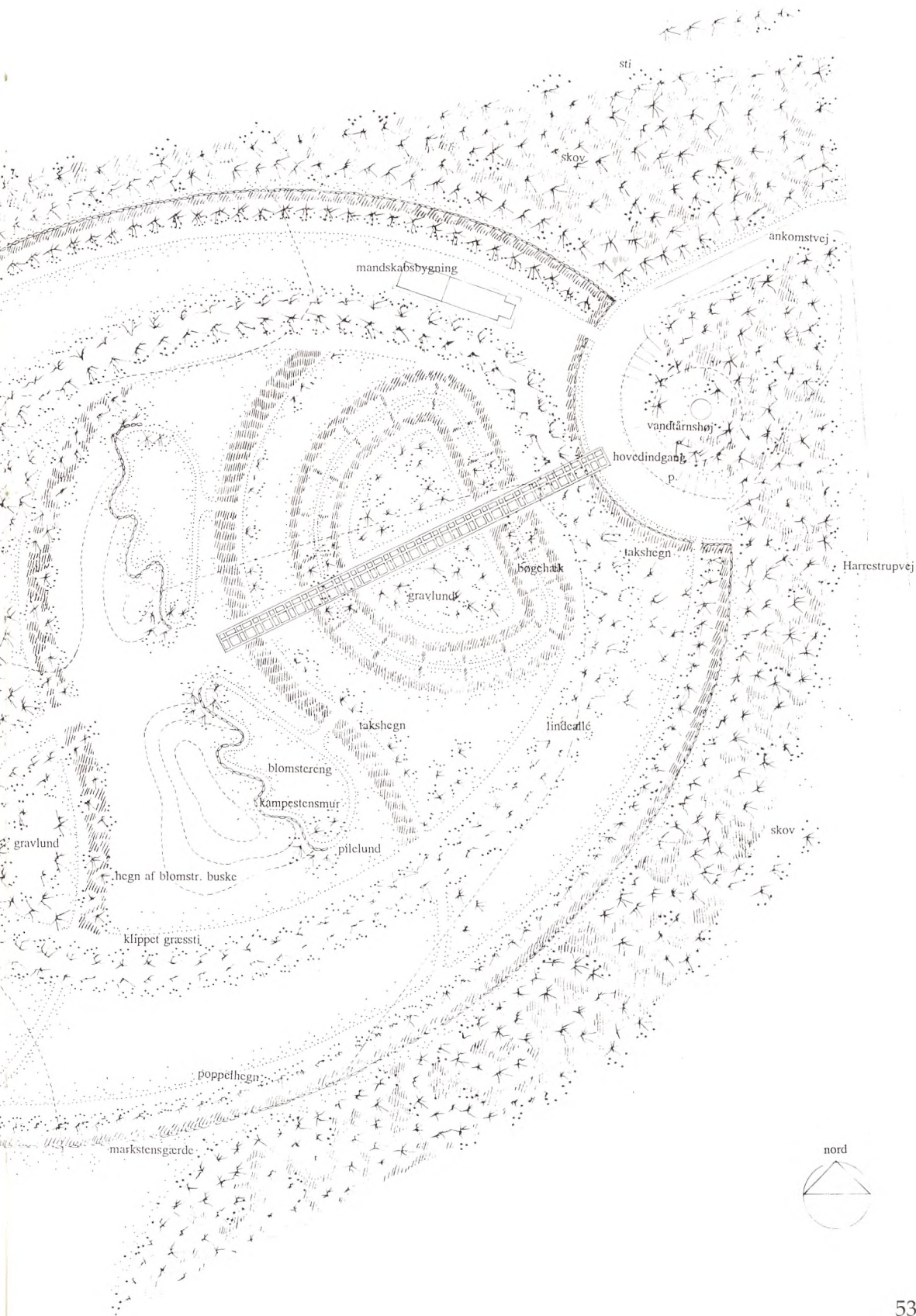
Af Malene Hauxner og Morten Falmer-Nielsen

I begyndelsen af 80'erne besluttede menighedsrådet i Skovlunde Sogn i Københavns nordvestegn at erhverve et areal af den tidligere Skovlunde Flyveplads med henblik på anlæg af deres "egen" kirkegård.

Allerede på det tidspunkt var det åbenbart, at behovet for begravelsesplads i København og omegn var dækket af de bestående kirkegårde, men ønsket om en lokal kirkegård var stærkt og fik folkelig opbakning.

Projekteringen blev overdraget landskabsarkitekt Malene Hauxner, der som vinder af et projekt for hele Harrestrup Ådal havde et nært og lokalt kendskab til det store landskab, hvori kirkegården indgår som en integreret del.

sti

skov

mandskabsbygning

ankomstvej

vandtårnshøj

hovedindgang

bøgehæk

gravlund

takshegn

Harrestrupvej

takshegn

indcalle

blomstereng

kampestensmur

pilelund

skov

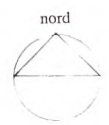
gravlund

hegn af blomstr. buske

klippet græssti

poppelhegn

markstensgerde

Projektet beskrives bedst med Milene Hauxners egne ord:

“Beliggenhed og relation tillandskabet

Skovlunde Kirkegård ligger på landskabets højeste punkt, orienteret mod Harrestrup Åda fritidsområde, som den er en vigtig del af. Når skoven er vokset til, vil kirkegården komme til at ligge som en ynsning skærmet mod de trafikerede veje, knyttet til Skovlunde landsby med den tidligere vandtårnshøj som koblingspunkt. Herfra vil man mod sydvest kunne opleve en sorslået udsigt over landskabet.

Det har været hensigten at skabe en frodig og stemningsfyldt kirkegård, hvis første formål selvfølgelig er begravelse, men derudover er det tanken, at den skal indgå i det store landskab som et rekreativt område med en særlig karakter.

Afgrænsning

Hele kirkegården er omgivet af et kampestensgærde, der mod indgangssiden er dobbeltsidigt. Indgangspartiet kommer til at bestå af en todelt grafitgrå jernlåge mellem de granitpiller, der tydeligt viser hovedindgangen.

Arealopgørelse

Hele kirkegården incl. arealet omkring vandtårnshøjen er 4,5 ha stort. Til plantebælter, veje, stier, bygninger og servicepladser fragår godt 2 ha. På resten af kirkegården vil der være plads til mellem 5.000 og 10.000 grave afhængig af, om der bruges kister eller urner, som der frit kan vælges mellem.

Landskabsrum

For at tilfredsstille forskellige krav til begravelsesformer og gravtyper - både dem vi kender i dag og dem, der måske vil komme i fremtiden - er kirkegården opdelt i en række landskabsrum.

Helhed og sammenhæng skal dannes af strukturerede bevoksninger, mens detaljerigdommen opleves i forskelligartede landskabsrum, der er placeret, således at man, når man færdes på kirkegården, ser skiftende billeder af lunde, enge og plæner i åbne og lukkede rum - i små og store rum og i havemæssigt og landskabeligt behandlede rum.

Stier

Disse forskellige landskabsrum er adskilt og sammenkædet af stier, der følger kirkegårdens ellipseform, dens akse eller et tværgående slynget forløb.

Plantninger

Men det er plantningerne, der først og fremmest er brugt til at gøre kirkegården opdelelig og let at finde rundt i. Den ydre afgrænsning dannes af et hegn af popler og

tjørn, der skal beskytte mod blæsten. Til den ellipseformede allé, kirkegårdens hovednerve, den varige plantning, er der valgt lind.

Til de buede plantninger på tværs er der brugt taks med forgrund af paradisæbler og blomstrende buske som syren og kirsebærkornel.

Grupper af søjleformede eg og pyramidepopler markerer vigtige punkter.

Terræn

Terrænet er næsten vandret. Afgravningsjord fra belægningsudgravningerne er benyttet til opbygning af bakkeformationerne i det midterste landskabsrum. Bakkerne er på den ene side blødt afrundet, mens de på den anden side er skarpt afskåret med en mur af marksten.

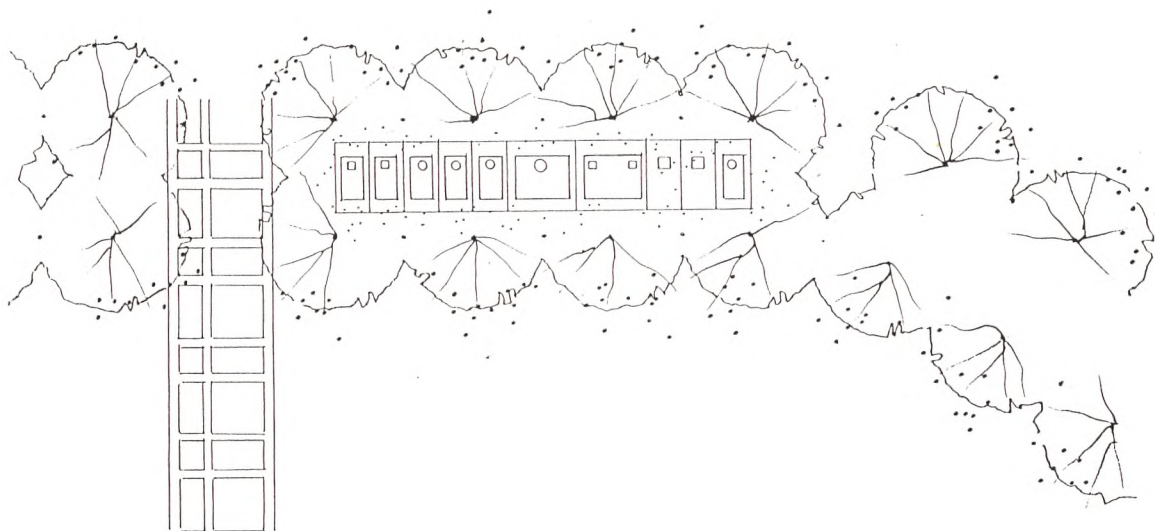
Overflader

Variierende overfladebehandlinger giver landskabsrummene forskelligartet karakter. I de fleste gravrum er gulvet græsklædt, skiftende mellem højt græs med blomster og tætklippede plæner og græsstier. Forbindelsen langs lindealléen og øvrige stier er græsklædt.

Aksiale vej

For at opnå monumentalitet og for at kunne orientere sig i anlægget er der udlagt en 5 m bred central vej befæstet med granitborduresten lagt i mønster og udfyldt med chaussésten.

Lindeallé

Det første gravrum, man kommer til på sin vej ad den aksiale vej, findes i den ellipseformede lindeallé, hvor træerne er plantet med en afstand på 5 x 3 m. De første 3 - 5 år står træerne i et renholdt muldbed, hvorefter der sås græs, som holdes tætklippet. Efter 6 - 8 år kan hvert andet træ i rækken fjernes, således at afstanden mellem træerne bliver 5 x 6 m. Det enkelte gravsted kan tilplantes med bundplanter eller bevares græsklædt.

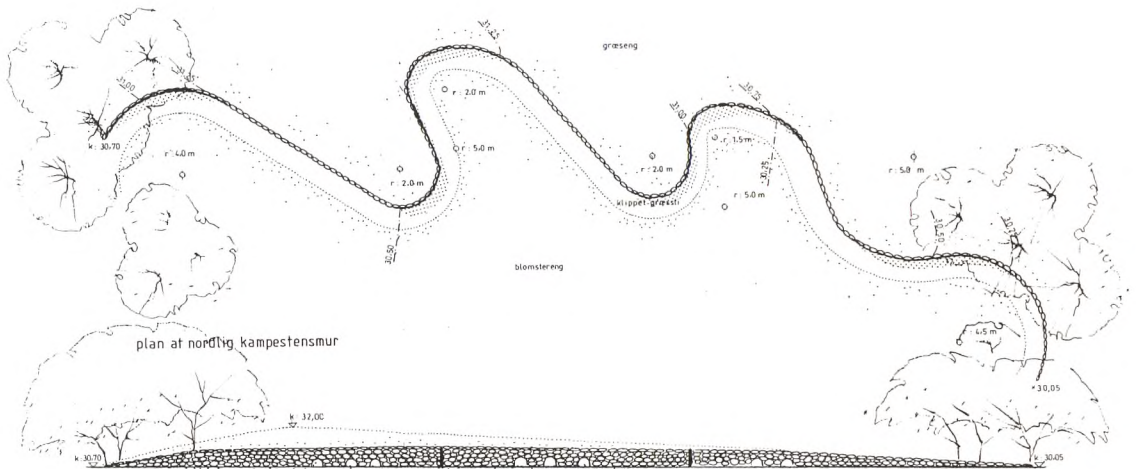
Bøgehækrummet

Lige efter lindealléen møder man et gravrum dannet af buede bøgehække. Adgang til de enkelte gravsteder sker ad en chausséstensbefæstet sti på en græsklædt bund. For foden af bøgehækken er der plantet en rabat af vedbend med grupper af pæoner og hvide narcisser. En lav smal lærkehæk inddeler rummet i mindre enheder. Hvor gravrummets buede form resulterer i meget kileformede gravsteder, og hvor rummet gennemskæres af den aksiale vej, er der plantet grupper af paradisæbler.

Gravlund med eksoter

Den buede hæk danner et gravrum, der er tilplantet med søjleeg og en lund af eksotiske, letløvede træer om vingevalnød, trompettræ, skyrækker og uægte akacie på en bund af græs. Græsset klippes langs ankomstvej og bøgehæk, men står ellers højt med indslag af løg og blomstrende urter.

Gravplæne

Gravrummet mellem bøgehækken og takshegnet ligger inden ibrugtagning hen som en græseng, der slås to gange årligt. Når gravrummet tages i brug, bliver plænen klippet tæt. Gravstederne kan markeres med vandretliggende stenplader nedfældet i græsset.

Blomsterengen

Blomsterengen foran de buede stengærder består af langsomtvoksende græsser, løgplanter og vilde blomstrende urter, der afslås to gange årligt. Den afgrænses af tætklippede græsstier. Gravstederne kan markeres med inskription i de store sten i stengærdet eller med utilhuggede marksten.

Gravbakke

Det langstrakte landskabsrum, der ligger mellem skoven og stengærderne, fremstår som en tætklippet græsklædt bakke.

Gravstederne kan markeres med vandretliggende stenblokke eller plader nedfældet i jorden.

Gravskov

Skoven i den indre ellipses vestlige del består af lærk, uægte akacie og rødeg med tilhørende skovbund af græsser, løgplanter og vilde blomstrende urter. Når skoven efter omkring 10 års vækst kan tages i brug til begravelse, udtyndes beplantningen og skovbunden etableres, efterhånden som der bliver brug for gravsteder.

Gravslette

Den vestlige del af kirkegårdens yderste elipse er udlagt som græsslette, der slås 2 gange årligt. Her markeres gravstederne ikke. Eventuelle blomsterbuketter kan lægges på to fælles gravmindepladser under søjlepoppeltræer.

Hækgravrum med ege og buksbom

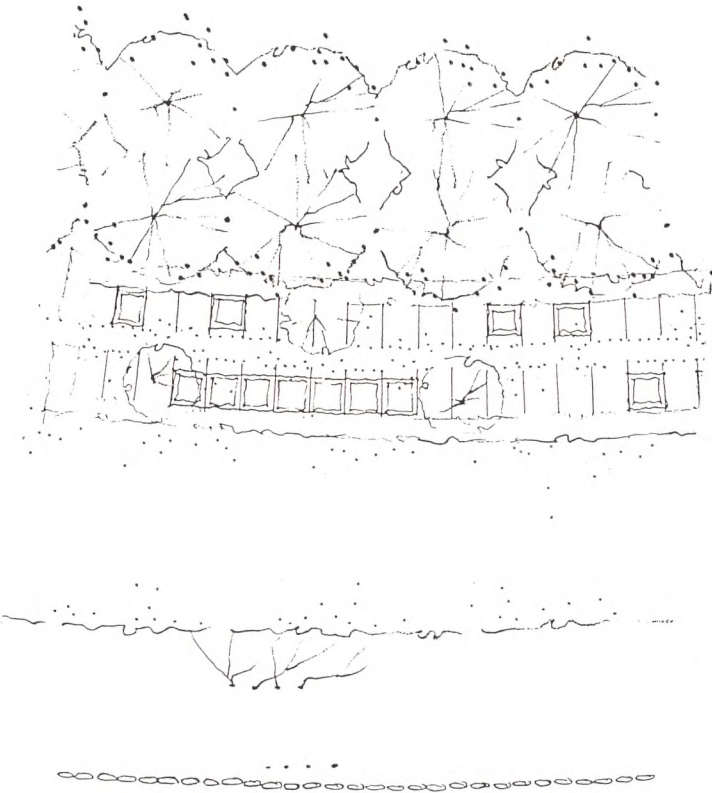
I den østlige del af kirkegårdens yderste ellipse mellem lindealléen og det omgivende hegn kan der indrettes yderligere hækgravrum.

Rummet tænkes omgivet af en bøgehæk, inden for hvilken græsset under de letløvede ege klippes fint.

Hækgravrum med takshække

I den vestlige del kan der også indrettes hækgravrum.

Rummet tænkes omgivet af en bøgehæk, inden for hvilken græsset klippes fint. Ved begravelse plantes en klippet takshæk omkring gravstedet, der kan indrettes efter ønske.

Iværksættelser op til indvielsen i 1994

Såvel adgangsvej som den centrale vej vil blive belyst. Der vil blive indrettet servicepladser med vandhaner og affaldskurve, og der kommer til at stå engelske parkbænke af teaktræ på servicepladserne og den tidligere vandtårnshøj. Bænke, lamper og andet udstyr sættes dog først op umiddelbart inden indvielsen i august 1994.

Mandskabsbygning

Inden da vil der også blive opført en mandskabs- og redskabsbygning. Den skal ligge funktionelt for adgang til publikumsorienterede aktiviteter - toilet og kontor, for tilkørsel og afhentning af affald. Samtidig bør den underordne sig det samlede anlæg og på det symbolske plan have en lav status - den skal forsvinde i det grønne.

Derfor er huset placeret radiært i forhold til parkeringspladsens krumning, således at indgangsporten bevarer sin centrale placering. Ud fra nogle tilsvarende overvejelser er foreslået en arkitektur, der ikke dominerer, men tværtimod med beskeden højde og en enkel udformning underordner sig resten af anlægget, efterhånden som de forskellige plantninger begynder at markere sig.

Bygningen er et længehus af træ med saddeltag og udhæng, hvor de udadvendte publikumsorienterede funktioner er placeret forrest og de mere interne arbejdsfunktioner bagtil, evt. i forbindelse med en lille planteskole." (Citat slut).

Projektet er såvel i sin helhed som i sin detalje stærkt præget af G. N. Brandts tanker om en moderne dansk kirkegård. Tanker som blev nedfældet i 1992'erne, omsat i Mariebjerg Kirkegård, dyrket og videreført i dette nye kirkegårdsanlæg for det 21. og det 22. århundredes mennesker.

Anlægget er på nuværende tidspunkt ganske jomfrueligt, men man kan allerede fornemme de enkelte haverum, hvori detaljerigdommen kan udfolde sig.

Ligeså ses tydeligt virkningen af det særlige element, den klippede plæne og den vilde flora, kontrasten mellem det dyrkede og det udyrkede. Det er forbavsende at se, hvor fint "blomsterengen" allerede har etableret sig med den for lokaliteten naturlige flora, uden at der er gjort særlige foranstaltninger og måske netop derfor.

Det kræver naturligvis lidt fantasi at forestille sig det færdige anlæg. Færdig bliver en kirkegård jo aldrig. Det levende byggemateriale forandrer sig hele tiden, men specielt brugernes ønsker og krav, der ændrer sig fra generation til generation, vil præge dette særlige anlæg.

Et enkelt element er dog færdigt, nemlig de buede stendiger, der afgrænser de kunstige bakkeformationer. De blødt afrundede former leder tanken hen på græsklædte bronzealderhøje, hvori vore forfædre for mange tusinde år nedsatte urner, som det er hensigten at gøre det i dag i Skovlunde.

Det er bemærkelsesværdigt, at der i den foreløbige belægningsplan overalt er regnet med grave i modulet 3 x 1,5 m, altså kistegrave. Dette er helt bevidst, da man har et ønske om, at valget af gravplads ikke skal afhænge af, om den afdøde brændes eller jordfæstes.

Mandskabsbygningen er projekteret af Tegnestuen Domus ApS, som Malene Hauxner siden 1991 har været medindehaver af.

Der er i planen ikke afsat plads til et kirkegårdskapel, idet det er menighedsrådets opfattelse, at bisættelserne bør foregå fra sognets kirke, Skovlunde kirke, der ligger rime- ligt nær kirkegården.

Et fremsynet menighedsråd har haft mod til at beslutte et projekt med visioner om en anderledes kirkegård. Nu forestår den mindst ligeså vigtige detailplanlægning af de enkelte graves udstyr. Denne planlægning er helt nødvendig, for at visionerne ikke skal ende i kaos. Derefter den pædagogiske opgave: at forklare brugerne, at der må udvises forståelse for den fælles helhed.

Det vil være nødvendigt for hvert afsnit at udarbejde et regelsæt, servitutter, der sikrer, at intensionerne fastholdes, uden at disse må føles diktatoriske.

Forvaltningen af kirkegården må have så klare retningslinjer for kirkegårdens fremtidige administration og pleje, at målet ikke forfejles, ellers kan der være en risiko for, at anlægget udvikler sig helt anderledes end tænkt.

Malene Hauxner, København.

Landskabsarkitekt m.d.l., dr. agro.

Lektor ved Landbohøjskolen,

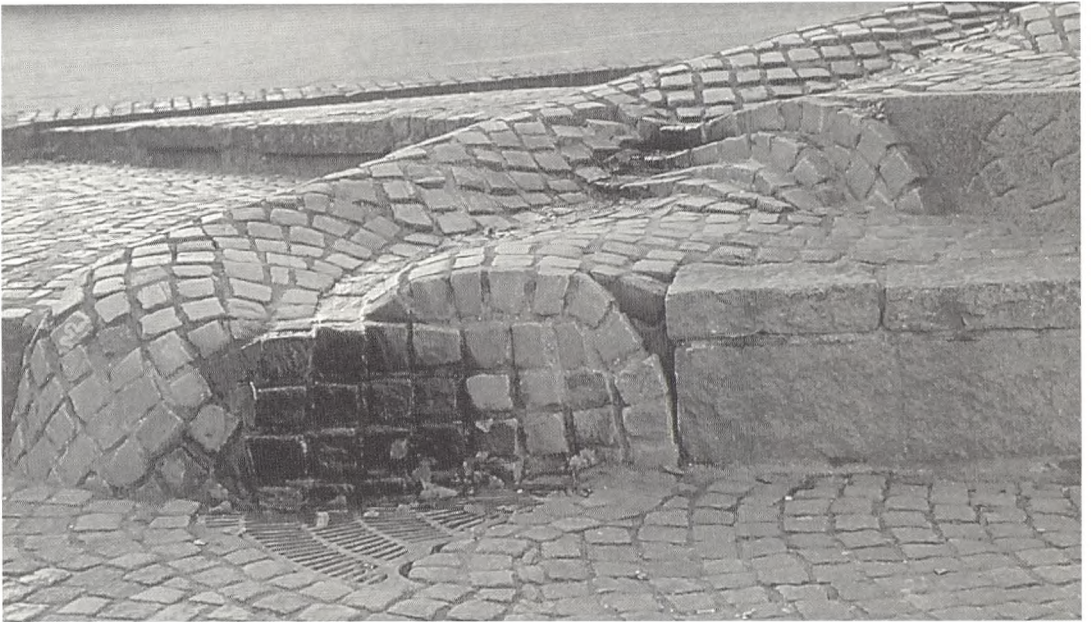
Institut for Økonomi, Skov og Landskab.

Morten Falmer-Nielsen, Gentofte.

Landskabsarkitekt, cand. hort.

Kirkegårdsinspektør ved Gentofte Kommunes Kirkegårde.

Variation over temaet belægninger fra kirketorvet i Hobro.
Design: Kasper Heiberg og Erik Heide.
Foto: Gunver Vestergaard.
Se i øvrigt artiklen side 24, hvor emnet er behandlet.

